

Milan Drápal

Na Ztracené Vartě Západu

Koželuhová

Forman

Skácel

Tigríd

Kolár

Chudoba

Brouk

Jehlička

ANTOLOGIE ČESKÉ NESOCIALISTICKÉ PUBLICISTIKY
Z LET 1945-1948

S. 17-76

PROSTOR
2007

Třetí republika

Poúnorový exil dlouho rozněcovaly spory, zda poválečné třiletí s vládou Národní fronty bylo předobrazem dokonalejšího společenského systému, anebo pověstnou cestou do pekla dlážděnou dobrými úmysly. Zato českoslovenští komunisté v tom měli vcelku jasno. V jejich interpretaci šlo o „přerůstání národně-demokratické revoluce v revoluci socialistickou“, tedy o startovní dráhu k triumfálnímu uchopení moci v únoru 1948. Jen v čase „pražského jara“, kdy česká společnost snila svůj sen o „socialismu s lidskou tváří“, se zdálo, že při pohledu o dvacet let nazpět by mohla načerpat potřebnou inspiraci. V povědomí dnešních současníků se ustálily dva víceméně protichůdné pohledy na roky 1945–1948. Pro jedny představují krátké období svobody, vkliněné mezi dvě diktatury. Druhým se jeví jako demokratická kamufláž, pod jejímž nátěrem se odehrával nezadržitelný skluz do komunistické pastí. První náhled je snad ovlivněn spíše osobními prožitky, druhý osvobozeným historickým poznáním.

Ať jsou reflexe tří poválečných let zbarveny jakkoli, neodbytně je provází dojem chybějící či nedotvořené identity, provizoria, neurčitého intermezza, oddělujícího dvě výrazná dějství československých dějin. V tomto ohledu evokují dobu od října 1938 do poloviny března 1939, pro niž se vžil název „druhá republika“. Obě historické epizody však spojuje mnohem více než jen jejich fragmentární existence, přestože se v květnu 1945 znovuzrozený stát od pomnichovského nedochůdčete odvrátil s největší ošklivostí a jeho představitel soudil jako zrádce národa. Poválečný stát totiž zaváděl restriktivní politická, ekonomická a národnostní opatření, k nimž by se daly najít paralely v autoritativním režimu po Mnichovu, podobně jako on (Jen s opačnými ideovými znaménky) účtoval s minulostí, vyznával kolektivistické ideály, usiloval o semknutí a vyrovnání národních řad, v nichž každý nalezne sobě odpovídající a celku prospívající místo, přičemž také fungoval v závislém až nesvéprávném postavení vůči zahraniční velmoci. Je poměrně zajímavé, že v obecném povědomí má dodnes druhá republika mnohem horší zvuk než poválečné třiletí. Do značné míry k tomu přispívá psychologický efekt kontrastu. I s odstupem více než půlstoletí platí, že stín bezpříkladného pádu a ponížení, který na národ vrhla mnichovská kapitulace, determinuje vnímání bezprostředně následujících událostí úplně jinak než euforie a úleva z osvobození od cizí krutovlády. Není třeba vystupovat jako obhájce druhé republi-

novalo větší bezpráví a surovost, a dát tak za pravdu tvrzení Pavla Tigrida, že patří k „neslavným, zčásti úděsným údobím v historii Čechů“.³

Zatímco po Mnichovu zavládl v okleštěné zemi psychologický teror vůči exponentům a přívržencům první republiky, levici a Židům, po válce se na mnoha místech rozpoutal teror skutečný, přinášející útrapy tisícům mnohdy nevinných osob, Němcům i Čechům, a často končící jejich fyzickou likvidací. „Suspendování občanských a politických práv a svobod, restrikce a diskriminace v sociální, majetkové, profesionální a kulturní sféře, preventivní zatýkání a Internování, vyhlašování výjimečného stavu, braní rukojmích, rozsudky stanných soudů, popravy, vraždy, mučení a násilí všeho druhu – to vše dotvářelo atmosféru, v níž česká společnost při vzdušném vlně nacionálního a sociálního radikalsmu prodělávala v prvních poválečných týdnech a měsících proces oddělení od nedávné minulosti a vyrovnání s těmi, kdo se podíleli na jejich tragédiích.“⁴ Chaotická situace svědčící všemožné zvláštnosti se postupně uklidňovala, satisfakce za utrpená příkoří se však dočkal málokdo a s požeňáním úřadů i bez nich se děly nové křivdy. Státisíce osob prošly různými internačními, sběrnými a pracovními tábory, v nichž panovaly místy otřesné hygienické, zdravotní a zásobovací podmínky a spolu s tím kruté zacházení. Při provádění retribučních, které měly na starost mlmořádné lidové soudy a národní výbory, bylo bezdůvodně perzekvováno přibližně čtvrt milionu lidí. Zejména „gumové“ paragrafy takzvaného malého retribučního dekretu umožňovaly obvinít téměř kohokoli, zvláště když neexistovaly žádné sankce za falešné udání. Naopak mnoha zločinům spáchaným ke konci války a v šesti měsících po osvobození byl vystaven generální pardon v podobě dekretu, který pro období od 30. září 1938 do 28. října 1945 zpětně stanovil beztrestnost každého jednání, jež údajně směřovalo k obnovení národní samostatnosti.

Poválečný režim sice lpěl na zachování státoprávní kontinuity s první Československou republikou, snažil se však přestřihnout pupeční šňůru spojující je s dřívějším liberálně-demokratickým systémem a vymezoval se v distanci, či přímo protikladu vůči němu jako „lidová“ nebo „socializující“ demokracie. Tomuto sémantickému posunu odpovídaly hluboké strukturální přeměny především v politické, ekonomické a sociální oblasti, které se staly determinantami celého údobí, a navíc do značné míry tabuizovanými tématy pro veřejnou kritiku. Čtyři české a dvě slovenské politické strany se deklarovaly jako Národní fronta a uzurpovaly si veškerý podíl na moci, přičemž pod záminkou kolaborace s fašismem nepovolily obnovení ostatních předmnichovských stran (včetně té největší) a vznik nových stran podvázaly vlastním souhlasem. Více než polovina voličů se tak už neshledala se stranami, jimž dala v minulých volbách svůj hlas, politické spektrum se nepřírozeně vychýlilo doleva, neboť se z něj vytratila pravicová složka, a fungování opozice bylo znemožněno. Redukci politické plurality odpovídala tendence ke zglajchšaltování skupinových zájmů v jednotných společenských organizacích. Znárod-

nění tří čtvrtin průmyslové kapacity Československa představovalo největší zásah do hospodářské vlastnické struktury v celé tehdejší Evropě (vyjma Titovy Jugoslávie) a vedlo k likvidaci velkopodnikatelské vrstvy. Vysídlení tři milionů sudetských Němců a další migrační pohyby znamenaly v dějinách českých zemí nevidanou změnu v etnické i sociální skladbě obyvatelstva. Stát se přestal definovat jako dílo a domov jednotného československého národa a napříště se označoval za společnou vlast dvou rovnoprávných národů, Čechů a Slováků. Přitom připustil vážné porušení principu rovnosti před zákonem, neboť na základě národnostní diskriminace zbavil široké skupiny obyvatelstva klíčových občanských práv a degradoval je na občany druhé kategorie. Adorace slovanství vedla tak daleko, že pouze občané slovanské národnosti se směl účastnit parlamentních voleb v květnu 1946, mohli být jmenováni do vedoucích orgánů znárodněných podniků a vysokých úřadů, získávat podíly z konfiskovaných majetků a nabývat půdy po vysídlených. Některá omezení se vztahovala dokonce i na příbuzné občanů neslovanských národností. Přeorientování zahraničněpolitické koncepce státu na Sovětský svaz jako garanta národní bezpečnosti bylo demonstrováno mimo jiné odstoupením Zakarpatské Ukrajiny mocnému východnímu sousedovi.

Tato většinou notoricky známá fakta svědčí o tom, že poválečné Československo přes svou problematickou identitu budovalo nový řád na vlastních základech, jejichž plány vznikaly většinou za války v zahraničním exilu i domácím odboji. Jeho tvůrci a představitelé přistupovali k ideové výbavě první republiky velmi selektivně, a pokud něco z ní shledávali nosným pro budoucnost, šlo především o její nenaplněné intence. V tomto smyslu byla také převážně interpretována teze o návaznosti „lidovědemokratické“ revoluce roku 1945 na národní revoluci roku 1918. Jistěže některé neblahé jevy, jež vyznačovaly profil režimu „lidové demokracie“, měly své kořeny již v první republice. Platí to například o prorůstání vlivu politických stran do rozličných oblastí veřejného života, o sklonech ke kabinetní politice a přehlížení role parlamentu, o postupné monopolizaci a reglementaci hospodářství ve třicátých letech, o nacionalistické ideologii a kolektivisticko-rovnostářských iluzích atd. Tyto jevy se však po válce uplatnily mnohem markantněji a společně přispívaly k vytváření nové systémové kvality, kterou by snad bylo možné označit jako korporativní režim *sui generis*. Nad prvky kontinuity s předmnichovským režimem převažovala diskontinuita, což se nápadně zračí i v dobových ohlasech první republiky. Tisk její dvacetiletou existenci soustavně a jaksi stydlivě přecházel mlčením a pozitivně laděných komentářů na toto téma se vyskytlo jako šafránu. K ojedinělému gestu se uchýlili národní socialisté, když na svém předvolebním šité v květnu 1946 vyzvedli první republiku jako „stát demokratický, spořádaný, spravedlivý, mírumilovný a sociálně pokrokový“, který byl právem považován za „výspu evropské kultury“.⁵ Z volebních vý-

díli na nepravou kartu a že ohlazením do minulosti ztrácejí tempo v závodech se svými konkurenty o socialistickou budoucnost.

Uvedené skutečnosti, jež by se daly doplňovat a rozvádět, snad opravňují k tomu, aby byl pro bezejmenná, případně dobovými klišé označovaná léta 1945–1948 zvolen název „třetí republika“. Tento pojem ostatně má svou tradici, i když se neujal. Setkáváme se s ním v poválečném tisku, občas byl užíván v exilových publikacích a samizdatové produkci a vyskytuje se i v dnešní publicistice.

K novým ideovým pevninám

Zavržení liberalismu

Mnozí publicisté, politikové a umělci zvěstující zrození nového, humanistického a harmonického společenského řádu v české kotlině si museli připadat jako Kolumbové objevující Ameriku. Jak známo, Kolumbus se domníval, že doplul do bohatství oplývající Indie. Věrozhvěstové nové epochy také netušili, že namísto vytouženého cíle směřují k neznámým břehům, za nimiž se rozkládá cizí a nehostinná pevnina s barbarskými mravy. S návratem do přítavu, z něž vypluli, však už nepočítali.

První republika, přes všechnu svou rozpornost a tendence k opaku, byla liberální demokracií. I když liberalismus nezanechal v její historii zřetelně ohraničenou, výraznou stopu jako myšlenkový směr, jeho hodnoty byly korelátorem ústřední ideje masarykovského demokratického humanismu, v jehož rámci se uplatňovaly s proměnlivou intenzitou i akcenty. Prosákl do demokratických zákonů a institucí, a hlavně do každodennosti a životního stylu. Tvořil spíše celkové pozadí prvorepublikového světa než jeho nápadnou a zdůrazňovanou dominantu, byl v něm rozpuštěn jako kyslík, který vdechujeme, aniž jej vnímáme. Toto klima se ovšem naprosto změnilo po mnichovské katastrofě. Jak napsal znalec období druhé republiky Jan Rataj, „dezorientovaná česká společnost prožívala pocit naprostého selhání dosavadních liberálních a demokratických norem a jstot. Nebývale nesmlouvavě byly vnímány všechny nedostatky a problémy uplynulých dvaceti let. Třicáté září 1938 pohřbilo v české politice na dlouhou dobu ideu liberalismu.“⁶ Moc se chopily a prostor veřejné komunikace ovládly totalizující síly konzervativní a k fašismu tíhnoucí pravice, zatímco smýšlení do defenzivy zahanzeného demokratického středu a umírněné levice se přimykalo k socialistickým a socializujícím představám budoucího společenského řádu.

Po válce byly v odsouzení liberalismu vzácně zajedno odlišné intelektuální proudy a osobnosti. Za tímto účelem byly snášeny „důkazy“ filozofické, his-

Obvykle vágní argumentace nebyla přítom nikterak na újmu přikrosti soudů a dalekosáhlosti generalizací. Katalog hříchů liberalismu byl široký a stačil k věčnému zatracení. Liberálními idejemi a jejich nositelům byla přičítána zodpovědnost za všemožná zla: za úpadek moderní společnosti, relativizaci či perverzitu hodnot, zrod a úspěchy fašismu, sociální nespravedlnost a vykořisťování, zničení autentických sociálních vazeb, odcizení či degradaci člověka a pokřivení jeho charakteru, sociálně patologické procesy (korupci, kriminalitu, prostituci), a také za dvě největší traumata první republiky – hospodářskou krizi a „Mnichov“ s následnou ztrátou národní samostatnosti. Společným rysem těchto žalob bylo také to, že prakticky nerozlišovaly mezi rozdílně historicky vzniklými a geograficky ukotvenými verzemi liberalismu. Jejich kontrastní paletu obvykle automaticky redukovaly na šedivou (pseudo)realitu industriálního kapitalismu, fungujícího podle neúprosného zákona *laissez faire, laissez passer*.

Téměř všeobecná shoda panovala v mínění, že na liberalismu založený společenský řád je historickým vývojem překonaný a není k němu návratu. Ať už byl datován v širším smyslu od počátku novověku, nebo úžeji od roku buržoazních revolucí 1848, v převratném poválečném kvasu měl definitivně zaniknout. Požadavkům „obecného blaha“ nebo „veřejného zájmu“ byl přiznán primát před zájmy individuálními, na soukromý zisk byla uvalena morální klatba jako na ďábelský nástroj zotročování. Označovat se za liberála bylo společensky neúnosné a vcelku nikdo to ani nečinil. Historik a publicista Karel Schwarzenberg (píšící pod pseudonymem Jindřich Středa) v lednu 1946 v časopise *Katolík* se zadostiučiněním poznamenal: „Kde dneska naleznete liberála? Snad v úzkém kruhu šuškalů, kteří si krátí čas anekdotami o krasnoarmějcích a „časech“; ale z veřejného života jsou liberálové vykázáni.“ A když prorocky dodával: „Kdož ví! přijde snad doba, která bude jen z citátů katolické apogetiky vědět, co psali Voltaire, Mill, Ricardo,“ jako by tím liberalismu vyhrozoval osud kacífského, naštěstí do kořenů vymýceného manicheismu.⁷

Samo slovo „liberalismus“ se ocitlo ve zvláštní kategorii pojmů, které byly v určující linii politického diskurzu transmutovány do podoby zaklínadel, jež měla posloužit k záměně skutečnosti za ideologický konstrukt, umožňující diskreditovat odpůrce a urovnat cestu novým nápadníkům moci. Označení „liberál“ v této metajazykové šalbě doplňovaly nálepky „reakcionář“ a „fašista“. Nejvíce ideologické munice bylo přitom vystřeleno v papírové válce se všudypřítomným fantomem „reakce“, pod níž si čtenáři s odpoutanější obrazotvorností mohli představit jakousi hybridní bytost z fantastické zoologie. Tento dojem alespoň sugeroval popis jejich typických vlastností, jak byly odhalovány a diagnostikovány v radikálně levicovém tisku. V obraze-příběhu sestaveném z autentických obrátů dobové publicistiky se „reakce“ nejprve „skrývá“, „zakukluje“ nebo „zahníždí“, pak „čihá na svou příležitost“, přičemž „našlapuje měkce jako liška“ a „máří hemu jako skvrnka“.

z děr", „cení zuby" a „větrí vlčí svobodu", v níž bude moci „vysávat znovu krev bezbranného proletariátu". (Příspěvek české komunistické publicistiky k démonologii a vampyrologii dosud nebyl doceněn!) Liberálové v tomto hrůzostrašném příběhu připadla role *advocata diaboli*. Zkrátka, zatímco údajný reakcionář cílevědomě pracuje na návratu liberálních pořádků, liberál svým staromilstvím a blahovůlí takovému černému dílu napomáhá, přičemž z výsledku se bude nakonec radovat fašista, lačníci po nové tyranii. Pojem liberála ovšem postrádal emotivně působivou sémantickou složku odkazující ke zločinům německých okupantů, díky čemuž paradoxně disponoval menší pružností pro účely ideologického ping-pongu. Pejorativní označení „liberál" nebylo možno použít proti komunistům a jejich přísluhošům s poukazem na jejich násilnické sklony, tak jak to občas činili polemizující demokraté s výrazy „fašista" a „reakcionář", takže zůstalo vyhrazeno jako jedna z ideologických škatulek pouze pro demokraty.

Psí hlavu liberála nasazovali komunističtí oponenti s oblibou Ferdinandu Peroutkovi, přestože šéfredaktor *Dnešku* a *Svobodných novin* vyvinul nemálo energie, aby ve svých komentářích čtenáře přesvědčil, že ke kapitalismu již není návratu, a přestože oba jeho nezávislé listy jinak zaujímaly vůči liberalismu indifferenční postoj, neboť jej považovaly za odbytou záležitost. Na Peroutkovi dráždilo už to, že byl profilující osobností první republiky a v této době patřil k liberální línii českého politického myšlení. Sám se ovšem od liberalismu odklání (respektive spatřoval jeho vyhlídky ve spojení se socialismem) už ve třicátých letech a po roce 1945 jej odložil do starého železa. Přesto tím nepopřel svá myšlenková východiška. Už v roce 1924 vyslovil tezi, která obdivuhodně vystihuje jeho postoje jak za druhé, tak za třetí republiky: „Podstata liberalismu je právě v tom, dát ve volné konkurenci rozhodovat silám doby."⁸ Toto stanovisko vyjadřuje meze Peroutkova metodologického individualismu a spolu s jistým podceněním významu ekonomických záležitostí bylo určující pro jeho vztah k „lidovědemokratickému" režimu. Jakmile jeho pragmatický liberalismus ztratil oporu v dosavadní realitě, hledal cesty, jak se nové skutečnosti přizpůsobit a uchovat v ní především principy slušnosti a lidskosti. Z tohoto postoje plynuly ovšem i velmi praktické důsledky. Před volbami v květnu 1946 Peroutka předpovídal vítězství komunistů, přičemž představil, že by tento vývoj bylo možné zvrátit, odbýval jako falešné iluze. Před svými nespokojenými čtenáři se potom musel hájit proti celkem pochopitelnému obvinění z defetismu.

Peroutka, prezident Edvard Beneš a četné další demokratické osobnosti připomínali tak trochu stavitele, kteří z ruziště starého řádu hledí vybrat několik zachovalých cihel, aby je mohli použít do základů nové budovy. Z liberálního dědictví se vesměs snažili převzít pro budoucnost alespoň občanské svobody, rovnost před zákonem, právní stát a omezený soukromý podnikatelský sektor a naroubovat le na více či méně kolektivisticky nolaný režim, v němž starost

o distribuci statků měla mít přednost před ohledy k podmínkám jejich vytváření. Akcent na syntézu starého a nového vystupoval do popředí, pokud byla řeč o některých hodnotách proklamovaných v liberální éře („volnost, rovnost, bratrství"), zatímco (častější) odmítání se týkalo hlavně společenské organizace, která údajně tyto hodnoty zneužila nebo potlačila. Pregnantně řečeno: liberalismus je sice mrtev, ale to neznamená, že s ním odumřely všechny jeho zásady. Mezinárodněpoliticky koncepci „lidové demokracie" či socialismu s demokratickou tváří odpovídala sebeprojekce Československa jako mostu mezi Východem a Západem, respektive západního předmostí Východu. Minulost s budoucností si tak v myslích architektů nového řádu zvolily jako privilegované místo setkání právě malý stát uprostřed Evropy, který tím měl nabýt světodějný význam. Pro demokraty levicového humanistického mainstreamu typická snaha slučovat hodnoty a cíle, které svou podstatou jevíly tendenci se spíše odpuzovat, měla ovšem mnoho společného s touhou usednout na dvě židle současně.

V celkově odmítavém až nepřátelském prostředí třetí republiky přeživaly jen nepočtené liberální ostrůvky. Vzhledem k historickým okolnostem se nejvíce utvářely v zóně vlivu Československé strany lidové. Pod její záštitou vycházející časopisy *Obzory* a *Vývoj* kolem sebe soustředily několik nekonformně smýšlejících novinářů, staly se tribunou svobodomyšlných názorů a poskytovaly ve své době výjimečný příklad otevřeného, liberálního způsobu informování. V jejich strukturách se uchytli někteří ekonomičtí a finanční odborníci ze zrušených politických stran. Významní právníci liberálního rážení František Weyr a Jiří Hoetzel zastupovali lidovce v komisi expertů pro přípravu nové ústavy, a zejména první z nich neváhal v tisku prezentovat své obavy ze zakonzervování systému Národní fronty, poukazovat na disparátnost ideálů rovnosti a svobody a varovat před rezignací na individuální odpovědnost. Tvrdě potlačený pokus Heleny Koželuhové o liberalizaci a modernizaci lidové strany však dostatečně jasně ukázal, kde leží nepřekročitelná mez. Také v Československé straně národněsocialistické existovalo pravé křídlo, tvořené především podnikatelskou vrstvou, technickou inteligencí a příslušníky zrušených stran, v němž se do jisté míry uplatňovaly liberální představy o fungování ekonomiky a politického systému. Menší bouři na politické scéně vyvolal Karel Engliš, muž s mimořádným kreditem ekonomů a politiků, když ve svém proslovu při přebírání čestného doktorátu Masarykovy univerzity v Brně v dubnu 1947 varoval, že opuštění principů ekonomického liberalismu může otevřít dveře politické a ideologické diktatuře. Proti jeho zvolení rektorem Karlovy univerzity v červnu téhož roku veřejně protestoval sám komunistický předseda vlády Klement Gottwald. V reakci na další útoky proti Englišovi akademická senáta všech čtyř československých univerzit přijala v prosinci společné prohlášení odsuzující politické vměšování do univerzitní sféry a předložila...

gesto solidarity, svědčící o tom, že většina vysokých škol vytvářela ve společnosti svobodomyšlnou enklávu s nadějným potenciálem do budoucna. Tento dojem ostatně potvrdily v téže době probíhající volby do vedení vysokoškolských studentských spolků, v nichž levice většinou utrpěla porážku.

Socialistická trikolóra

„Cesta do budoucnosti vede jen branou socialismu,“ napsal počátkem roku 1946 Ferdinand Peroutka a vyjádřil tak mínění většiny svých současníků.⁹ Socialismus byl ústředním tématem a heslem doby. Byl přijímán jako historická nutnost a vítán jako dějinná spása, stal se projekčním plátnem všemožných snů o harmonické a spravedlivé společnosti, v níž zavládne svoboda, štěstí a blahobyt, představoval sekulární vizi Božího království. Proměnil se však také v účinný nástroj politických demagogů a manipulátorů. Politické kyvadlo se v celoevropském měřítku vychýlilo doleva, ve většině zemí dominovaly socialistické a sociálnědemokratické strany nebo koalice, které prosazovaly více či méně radikální hospodářské a sociální reformy. Soudě podle výsledků voleb do Národního shromáždění v květnu 1946 se v českých zemích hlásily k socialismu zhruba čtyři pětiny občanů (na Slovensku však jen třetina). Heslo socialismu sice vzbuzovalo téměř všeobecný souhlas a nadšení, za ním se však skrývala rozmanitá paleta názorů a představ. Neutuchající úvahy a diskuse na toto téma plnily stránky tisku, snažily se polapit mysterium kamene mudrců, zaplétaly se do tautologií a protimluvů a bobtnaly v bezobsažné fráze.

V typickém ideologickém koktejlu třetí republiky ovšem socialismus doplňovaly dvě výrazné přísady: nacionalismus a slovanství. Vzájemný poměr těchto tří složek byl proměnlivý v čase a v prostoru politického spektra. Byly to nicméně vzájemně se prostupující ideové pevniny, jež vyznačovaly těžiště nově budované identity poválečné československé společnosti. Zvláště důležitá úloha přitom připadla „slovanskému sbratření“, neboť ideál socialismu ukotvovalo v geopolitickém prostoru a tím mu dodávalo váhu, zatímco nacionalismu poskytovalo oporu i alibi v přesahující skupinově etnické identifikaci.

V politické aréně mezi sebou soupeřily tři strany, které ideál socialismu vykreslovaly ve třech odstínech: revolučním, reformním a národním. Když komunisté, sociální demokraté a národní socialisté ještě v exilu vytvořili Národní blok pracujících měst a venkova a v červnu 1945 pak vyhlásili dohodu o společném postupu v jeho rámci, chtěli tím demonstrovat vzájemnou jednotu. Před volbami se však tato iluze rozplynula. Napříště při nejednomyslných rozhodnutích fungoval většinou tandem KSČ (s formálně samostatnou slovenskou odnoží KSS) a ČSSD, který disponoval těsnou většinou ve vládě a v parlamentu, zatímco národní socialisté spíše tvořili opozici spolu s lidovci a slovenskými demokraty. Tři politické proudy socialismu se od sebe méně lišily v deklarovaných cílech než ve volbě prostředků k jejich dosažení

Komunisté se hlásili k marxistickému neboli „vědeckému“ socialismu a v souladu s tímto učením usilovali o vytvoření beztřídní společnosti úplným zestátněním výrobních prostředků. Z taktických důvodů a na přání Moskvy sice dočasně potlačili svou revoluční rétoriku, revoluce a nastolení „diktatury proletariátu“ se však nezřekli a jejich skutečné úmysly prozrazovaly různé nátlakové akce, ospravedlňované teoriemi o „právní vůli lidu“.

Také sociální demokraté se na svém dvacátém sjezdu přihlásili k marxismu a jejich představitelé zpočátku v radikalitě prohlášení předčili i komunisty. V podstatě totožných cílů sice chtěli dosáhnout stejně rychle, avšak nenásilnou cestou reforem a společenského konsenzu. I zde existovalo revoluční odborářské křídlo vedené protřelým Evženem Erbanem, bylo však vyvažováno umírněnými osobnostmi typu ministra výživy Václava Majera nebo teoretika Jiřího Veltruského, spekulujícího o méně etatistickém modelu socialismu jakožto „společenství samosprávných jedinců“. Nemarkistický politik, ekonom a šéfredaktor *Naší doby* Josef Macek dokonce na stránkách tohoto pozoruhodného měsíčníku hledal inspiraci v myšlenkové tradici a programu celkově kultivovanějšího britského socialismu, uvažoval o nezbytnosti fungující politické opozice a upíral pohled k americkému modelu demokracie.

Edvard Beneš, jenž se těšil výsostně morální a politické autoritě v širokých vrstvách obyvatelstva, vystupoval oficiálně jako nadstranický prezident Budovatel, bylo však veřejným tajemstvím, že jeho sympatie patří národním socialistům. Své představy o přebudování politické demokracie na principech demokracie hospodářské a sociální formuloval už za války v úvahách vydaných pod názvem *Demokracie dnes a zítra*. Vyjádřil v nich naději, že vývoj, pojmáný jako pokračování „světové revoluce“ z let 1914–1918, „může vésti velmi daleko v budování beztřídní společnosti, kde ... výrobní prostředky a podnikatelský zisk by jednotlivcům nenáležely a kde by kapitalistická ‚volná hra hospodářských sil‘ ve výrobě i v distribuci statků byla nahrazena vědeckým hospodářským plánováním“.¹⁰ Ve vánočním rozhlasovém projevu v prosinci 1945 o tomto vývoji mluvil jako o „nové fatalitě“, kterou je třeba přijímat s porozuměním a optimismem. Její součástí bylo ovšem také vyloučení veřejné diskuse o některých tématech, především o oddaném spojení se Sovětským svazem, které je „otázkou celonárodní“, a proto „není a nebude prostě předmětem žádného sporu“.¹¹ Šťastné vyústění osudového pohybu československého bylo podle Beneše pojištěno komplementárním protipohybem právě v zemi Sovětů, kde „půjde automaticky vývoj k postupné svobodě politické, náboženské, duchovní“ jako důsledek hospodářské konsolidace „společnosti beztřídní, založené na zespolečenštění výrobních prostředků, a tudíž sociálně naprosto rovné“.¹²

Národní socialisté se nejen považovali za prvorozené dědice Benešových idejí, ale zároveň se pasovali na prvořadé ochránce demokracie. Obsah tohoto pojmu ovšem rozmělovali a zužovali způsobem, který zřetelně zneškod-

nocoval praktické politické kroky, jimiž se od Jara 1946 snažili čelit mocenskému nástupu komunistů. V soutěži s ostatními stranami navíc dodávali své ideologii říz halasným národovectvím a (zejména zpočátku) horoucím vyzýváním slovanství.

Podobně jako Beneš národní socialisté soudili, že liberální úpadek morálky, sociální nespravedlnost kapitalismu a „hrůzy, k nimž vedly jeho důsledky, přirozeně vedou člověka k socialismu“.¹³ Trpěli ovšem také stejným optickým klamem – jako pozorovatelé upírající pohled ke vzdálenému horizontu jsou ochotni věřit, že rovnoběžky se stýkají, sdíleli přesvědčení, že neustálý pohyb vpřed překlene vzdálenost mezi cestami označenými hesly „svoboda“ a „rovnost“. V jejich představách byli právě Češi v probíhající socialistické revoluci povoláni dopomoci k završení velkých historických procesů odvíjejících se od francouzské a ruské revoluce tím, že ideály svobody a rovnosti propojí v „řádu sociálního bratrství“. Pokud by přece jen nastal nesoulad, musela by činit ústupky spíše svoboda. „Budoucí socialistická společnost bude pěstovat silný pocit povinnosti vůči celku, povinnosti pracovat pro celek, sdílet jeho zájmy, zařadit svůj osud harmonicky k potřebám celku. Titánské osobní cíle, které si vytýkali jedinci v liberální době, zvláště na poli hospodářském, nebudou mít místa u skutečných socialistů.“¹⁴ Takový imperativ byl zcela logický, neboť jestliže z této syntézy se v nejvyšším stupni měla zrodit beztřídní společnost, byla tím na piedestal vyzdvížena rovnost, respektive osvobození od (sociální) nerovnosti jako nejvznešenější ideál. Tato perspektiva přitom byla puncována na jedinou, univerzálně platnou alternativu, která se prosadí nejdříve zřejmě v Československu, neboť jeho demokratické tradice spolu s provedeným znárodněním k tomu vytvářejí nejlepší předpoklady, poté zvidět v Evropě a nakonec v celém světě. Vývoj zůstával otevřený jedině v tom, zda převládne marxistický, poručnický model socialismu, nebo model údajně demokratický, humanistický. Jak napsal přední stranický ideolog profesor Vratislav Bušek, „nikdy už nebude otázka znít, zda bude socialismus, nebo ne-socialismus, nýbrž zda bude socialismus lepší, nebo horší“.¹⁵

Ideologická rétorika národních socialistů, mísící triumfalistický patos s imperativní naléhavostí, se nekontrolovatelně odpoutávala od reality k omamujícím utopickým vidinám. Jejich předáci a teoretikové si s udivující prostouflostí neukládali menší cíle než stvořit království Boží nebo ráj na zemi. Aby však zdárně převedli československý lid přes nástrahy dvouletky do země zaslíbené, bylo třeba na něj apelovat, že jen „bezvýhradná jednotka dovede nás k cíli“.¹⁶ A vzhledem ke vznešenosti, posvátnosti tohoto cíle mělo být každému zřejmé, že „by bylo zločinem bojovat proti socialismu“, jak upozorňoval Hubert Ripka kladenské dělníky v předvečer stranického sjezdu.¹⁷ Jistě nelze podezírat národněsocialistického ministra zahraničního obchodu, že by měl v úmyslu žalářovat třeba redaktory *Obzorů*, nebo dokonce svého kolegu ve vládě Jana Šrámka, logicky vzato však nebyl rozdíl mezi tímto leho výrokem

a slovy komunistického ministra informací Václava Kopeckého, který v prosinci 1947 označil za zločin ideový boj proti komunismu. Nejasnost a konfuze pojmů, mlhavé teze a bezobsažné fráze, lehkovážná a populistická vyhlášení, která se politikům této strany až příliš často drala na rty, to vše vnášelo zmatek do myslí občanů a přispívalo k jejich ideově-politické dezorientaci. Národní socialisté měli nemalý podíl na tom, že přirozený tok svobodného, kritického myšlení ve třetí republice byly umrtvovány nánosy ideologického bahna. Socialismus vštěpovaný národu jako jediný lék na všechny problémy a jediná myslitelná perspektiva ubíjel myšlenkovou pluralitu a duchovně připravoval půdu pro nástup totality.

Fetišizace socialismu se někdy dokonce odívala religiózním hávem. Někteří nenábožensky založení ideologové národního socialismu, ale i radikálně „pokrokové“ (či spíše pokrokářské) skupiny evangeliků, zejména z řad Cirkve československé husitské a kolem její revue *Český zápas*, prohlašovali socialismus za náboženství dnešní doby, za historicky aktuální formu křesťanství. (Umírněnější postoje v duchu zapojení křesťanství jako samostatné duchovní síly do budování socialismu coby jediného perspektivního společenského řádu zastávala skupina kolem *Křesťanské revue* s vůdčí osobností Josefem Luklem Hromádkou.) Z křesťanského názoru na svět byly preparovány „sekulární“ hodnoty jako úcta a láska k bližnímu, vzájemná nezištná služba, ochrana slabých, sociální spravedlnost, které měly společně utvořit jádro socialistického humanismu. Z tohoto pojetí byla odvozována nutná změna ve způsobu vyznání i v poslání církvi. Spolu s liberálním kapitalismem prý odplynula epocha, kdy náboženské přesvědčení bylo považováno za soukromou záležitost. Socialismus se měl stát namísto něj veřejným, celospolečenským vyznáním a církvím pak bylo přisouzeno aktivně podporovat radikální sociální změny. A protože žádné posvátno, natož náboženství se neobejde bez kultu, bylo docela přirozené, že se s jeho projevy mohli setkat například účastníci nejvýznamnějšího poválečného podniku národněsocialistické strany, sjezdu na přelomu února a března 1947: „Bezpočtukrát zvedlo se šest tisíc dlaní k bouři potlesku, kdykoli bylo vysloveno slovo socialismus, náš socialismus národní, pokrokový a vývojový.“¹⁸

Manifestačnímu nadšení pro socialismus se příležitostně oddávali i umělci, jako tomu bylo například při schvalování závěrečné rezoluce prvního sjezdu českých spisovatelů v červnu 1946. Přes všechny bouřlivé spory o svobodu umělecké tvorby, které čefily hladinu kulturního života ve třetí republice, naprostá většina kulturních elit spojovala své naděje a ambice s novým společenským řádem, který nesl jednoznačné pojmenování „socialismus“. Ať už se jim konkrétně jevil v jakékoli podobě, obvykle souzněl s jejich představami o dovršení emancipace individua, výsadní úloze umění v lidském životě – a potažmo privilegovaném postavení tvůrčí osobnosti v nové společnosti.

Univerzální politická značka TGM

Jak už bylo připomenuto, poválečná republika zaujímalá ke své prvorepublikové předchůdkyni vztah poněkud macešský. Jediným ideovým svorníkem spojujícím nový systém s režimem první republiky zůstával (kromě nacionalismu) masarykovský humanismus. Vehementně se k němu hlásily všechny demokratické složky společnosti, skutečnou či předstíranou úctu mu prokazovali téměř bez výjimky i jejich ideoví odpůrci a jako jeho personifikace byl všeobecně vnímán prezident Edvard Beneš. Již za první republiky se ovšem proměnil v široký proud, který se rozléval do myšlenkově stojatých mělčin a byl zanášen sedimenty různorodých ideologií. Po válce se navíc na jeho vlnách snažili nést levicoví demagogové, kteří ve skutečnosti kormidlovali k cílům naprosto neslučitelným s jeho původním směřováním. Využívali totiž implicitně ústřední myšlenky Masarykovy filozofie dějin, podle níž v souladu s plánem Prozřetelnosti směřuje vývoj společnosti ke stále dokonalejší demokracii. Z logiky věci pak bylo možné sugerovat, že jestliže ze zkoušky druhé světové války vyšel jako nejprogressivnější dějinný činitel Sovětský svaz namísto západních velmocí a levice namísto občanských stran, Masaryk by nepochybně stanul po jejich boku. Posun v Benešových názorech za války, zaštiťující se také dějinnou nutností, byl ostatně konkrétním dokladem problematkové reinterpretace a aktualizace masarykovské ideologie.

Sám Masaryk byl většinou svých vykladačů vyzván jako středobod moderních českých dějin, v němž se protíná jejich horizontální a vertikální rozměr. Reprezentoval tak jejich vývoj ke stále dokonalejší spravedlnosti politické, hospodářské a sociální a zároveň ztělesňoval neměnné souhvězdí mravních ideálů, jež měly tuto cestu osvětlovat. Jako nebetyčná mravní autorita a vizionářský průkopník zítřků byl ve dvojitým smyslu proměněn v transcendentální bytost a objekt (skoro by se chtělo říci oběť) úcty a odhmotněn od své reálné existence politického a mocenského činitele. Nad neklidnou historií první republiky se buď vznášel jako anděl strážný, jehož vyznařující moudrost a prozíravost vedla národ po mostu z idejí přes toto slzavé údolí k světlé přítomnosti a kynoucí rajske budoucnosti, nebo ji s jistou trpkostí pozoroval ze svého prezidentského výminku, znechucen marnými boji s politickými čachráři a měšťáckými kořistníky, rozchvacujícími jeho státnické dílo a ubíjejícími vznešené ideály (obojí se spíše doplňovalo, než vylučovalo). Bylo pozoruhodné, jak důkladně byl Masaryk – i svými skutečnými stoupenci – umrtvován coby živý (a vlivný) představitel liberálnědemokratické minulosti Československa a uváděn v čili posmrtný život jako spolutvůrce jeho socializujícího dneška. Svědčí o hluboké vnitřní nejistotě a nezakotvenosti režimu třetí republiky, že příslušníci různých ideologických táborů byl prezident Osvoboditel vyzván jako zřídlo legitimity, že mu bylo souzeno fundovat stavbu nového systému a že je

Nejčastějším záměrem bylo s odkazem na Masaryka zdůvodnit „lidovou“ či „socializující“ demokracii jako nutnou fázi dějin, vyšší vývojový stupeň společnosti, usilující o naplnění ideálů sociální spravedlnosti a humanity. Tento oblíbený argumentační trik by mohla ilustrovat série většinou vědomě účelových výroků komunistických publicistů a politiků, pozadu však samozřejmě nezůstávali ani jejich demokratičtí oponenti, kteří tak činili s upřímným pocitem právoplatných Masarykových dědiců. Tak například Hubert Ripka to vystihl slovy, že „Masaryk jako největší státník své doby předjal svým pochopením historického vývoje i naši dobu“. ¹⁹ Josef Lukl Hromádka prorockého génia TGM vyjádřil emotivnějším selzmologickým přirovnáním, že slyšel, „jak se chvěla země pod pochodem dělnické třídy, sedláků a živnostníků“. ²⁰ Hromádkovy poválečné knižní publikace jsou prostoupeny úsilím demonstrovat, jak Masarykův odkaz vybízí Českoslováky překročit Rubikon mezi Západem znamenajícím včerejšek a Východem ztělesňujícím zítřek. Prezident Beneš rovněž zdůrazňoval inspirátorskou zásluhu TGM, když v rozhlasovém projevu k desátému výročí jeho úmrtí připomínal, že „Masaryk je upravovatelem našich dnešních cest“, protože díky němu „můžeme jít v prvních řadách evropského a světového pochodu“. Dovolával se přitom nepochybného souhlasu svého zvěčnělého předchůdce s provedeným znárodněním, vysídlením Němců, vyřazením politických stran a údajným prohloubením demokracie národními výbory, neboť prý těmito opatřeními „jdeme v duchu, v němž by šel Masaryk ... pokračujeme a doplňujeme jeho program a jeho ideje ... domýšlíme jeho ná-zory“. ²¹

Masarykova historická velikost bývala demonstrována (s oblibou při oslavách ruské revoluce) srovnáváním s jiným neobyčejně uctívaným „velikánem“, totiž generalissimem Stalinem. Radikálnější interpreti z řad demokratických socialistů nacházeli v tomto spojení inspiraci pro ještě předjímavější vhléd do probíhajících dějinných procesů. Publicista Josef Vondráček například dovozoval, že „my se k soustavné vývojové revolučnosti Masarykově musíme uracet, neboť nemůžeme zůstat v politické vyspělosti za revolucionismem Stalinovým“. ²² Ve *Svobodných novinách* si jiný publicista odpovídal na řečnickou otázku, co by Masaryk viděl v dnešním Československu: „Že i u nás byl bez třídního boje uskutečněn jeho starý ideál, *státem řízený socialismus*, podle vzoru sovětského, ale po způsobu našich potřeb.“ ²³ Na takovýchto cestách už ovšem „pochodujícímu“ národu svítala mnohem spíš rudá hvězda z Kremlu než hvězdné ideály TGM. Naproti tomu konzervativní katoličtí interpreti hledali někdy v Masarykovi (rovněž jako komunisté víceméně účelově) záštitu proti socialismu, přičemž ho vyzvedávali jako nekompromisního kritika liberalismu. Hodnocení Masaryka a jeho významu pro současnost bez ideologických předznamenání byla v dobové publicistice vzácností, tu a tam se s nimi bylo možné setkat nejspíše na stránkách periodik vydávaných lido-

Masarykovský humanismus i se svým tvůrcem se stal po roce 1945 bitevním polem ideologií, které si z něj vybíraly exempla a hesla, aby se jimi mohly honosit na svých praporech. Nápadníci moci jeho štítem kryli své skutečné záměry a roubovali na něj cizorodé štěpy, které jej proměňovaly v neživotný hybrid. Ve své rozplizlé a moralisticky vyprázdňené podobě tento humanismus představoval příliš vratkou základnu pro politicky účinnou kritiku poměrů, a zejména pro program důsledné antitotalitní rezistence. Národní společenství s imunitou vážně oslabenou po prodělaných útrapách si jej ordinovalo spíše jako sedativum, uklidňující rozrušenou mysl a potlačující úzkostné stavy. „Národ Masarykův“, zhlížející se v povznášejícím obraze svého zbožštělého prezidenta Osvoboditele, sotva mohl vážně připustit, že jej zevnitř rozhodává těžká choroba, která v příznivém geopolitickém klimatu brzy propukne s plnou silou.

Křesťanské projekty třetí cesty

Jestliže vyznavači socialismu různého ražení pokládali tuto vizi budoucnosti za nezpochybnitelnou alternativu a ani si nepřipouštěli, že by jí mohla hrozit nějaká vážná ideová konkurence zvnějšku, značná část jejich odpůrců či oponentů hledala oporu vůči socialistickým experimentům v přimknutí k tradici křesťanského univerzalizmu. Protože nesdíleli víru v automatický pokrok dějin, nevnímali přítomnost jako etapu na cestě s jediným možným vyústěním, nýbrž spíše jako zásadní dilema, respektive křížovatku, z níž vedou dva hlavní směry. Výstižně tento pocit vyjádřil například Pavel Tigrid slovy, že „dnes se ve světě potýkají jen dva světové názory: komunistický a křesťanský. Co se pokouší udržet se mezi těmito dvěma silami, není než přívěskem jednoho či druhého...“²⁴ Dobovou politickou formulací křesťanského světového názoru byla ideologie křesťanského solidarismu neboli sociálního reformismu.

Její principy byly obsaženy v papežských encyklikách *Rerum novarum* (1891) a *Quadragesimo anno* (1931), které zhruba do druhého vatikánského koncilu měly pro (katolické) křesťanské politické strany a odbory podobně fundamentální význam jako *Komunistický manifest* nebo Marxův *Kapitál* pro hnutí revolučního socialismu: inspirovaly samotný jejich vznik a definovaly jejich dalekosáhlé sociálněreformní cíle i prostředky k jejich dosažení. Křesťanští sociologové, kteří myšlenky encyklik rozvíjeli do podoby systematického učení, důrazně oponovali právě teoretikům marxismu. Křesťanský solidarismus představoval alternativní model uspořádání společnosti, „třetí cestu“ mezi kapitalismem a socialismem. Jeho stoupenci vycházeli z přesvědčení, že „liberalismus se ukázal naprosto neschopným k řádnému rozřešení sociální otázky, socialismus pak přicházel s lékem, který byl ještě daleko horší než choroba sama“, neboť namísto nerovnosti bída a přepychu přinášel rovnost v bídě.²⁵ Pohled na

ňovali kapitalismus s liberalismem a někdy nerozlišovali ani mezi jednotlivými směry socialismu; označovali jej také jako „státní kapitalismus“ a za jeho podstatný znak pokládali vyvlastnění a zespolečenštění soukromého majetku. Cestu nápravy spatřovali v sociálních reformách, směřujících k vyrovnání příkrých majetkových rozdílů a harmonizaci vztahů mezi společenskými vrstvami a skupinami. Inspiraci přitom nacházeli v ideálu feudální společnosti, s hospodářstvím založeným na organických vazbách cechovních sdružení.

Ústřední pojmy ze sociálního učení encyklik se staly základními kameny programových stanovisek Československé strany lidové, která se po roce 1945 oproti předválečnému období příliš nezměnila. Požadavek *spravedlivé* či *rodinné mzdy* vycházel z předpokladu, že práce není v první řadě kategorie ekonomická (zboží), ale sociálně-etická. Její hodnotu tudíž neměly určovat tržní vztahy, nýbrž měla být stanovena tak, aby celé rodině pracovníka zajistila živobytí a pořízení přiměřeného majetku. Spravedlivá mzda se měla stát významným prostředkem k *odproletarizování proletariátu* a nastolení *sociální spravedlnosti*. Zásahy do jinak nedotknutelné sféry osobního vlastnictví strana připouštěla (a v případě provedení znárodnění posvětila) v zájmu *obecného blaha*. *Princip subsidiarity* směřoval k omezení kompetencí státu v těch oblastech, kde by jeho funkce mohly účelněji vykonávat nižší správní jednotky. Pouze vůči značně zdiskreditované vizi *stavovského státu* byla lidová strana zdrženlivá, v oficiálních prohlášeních mluvila jen o *pracovním společenství* zaměstnanců a zaměstnavatelů, které mělo spolu s rodinou žijící podle křesťanských hodnot tvořit základní pilíře společnosti.²⁶ V přejímání těchto východisek interpretů křesťanského solidarismu se rozrůznila poměrně široká škála přístupů, na jejichž krajních pólech se setkáme s nejprudšími výpady proti socialismu i s jeho poměrně vstřícným přijímáním. Podobná variabilita, ovšem zhruba v obrácené úměře, se projevovala v poměru těchto autorů ke kapitalismu, respektive liberalismu.

Nejdůkladněji rozpracovával koncepci křesťanské politiky historik a překladatel Bohdan Chudoba,²⁷ jehož tehdy vydaná první velká díla – *Španěle na Bílé hoře* a *nástin českých dějin Jindy a nyní* – se svým vyhraněně katolickým pojetím nápadně mijela s laděním doby. Brilantní, nicméně také konfliktní intelektuál, který byl za lidovou stranu zvolen poslancem Ústavodárného národního shromáždění a od června 1947 do února 1948 zastával i funkci předsedy její mládežnické organizace, vystupoval jako jeden z nejdůslednějších odpůrců komunistů v poválečné politice. Druhou stranou mince jeho ryzí katolicity bylo antiliberalní, antimodernistické zaujetí, které dával zřetelně najevo už v časech první republiky v esejích a komentářích na stránkách *Akordu* i jinde. Komunismus a nacismus, dvě radikální varianty socialismu, Chudoba interpretoval v podstatě jako levobočky liberalismu, zrozené z jeho vnitřních zmatků a křečí. Liberalismus podle něj svým mravním relativismem, popíraji-

mu jako institucionalizovanému sobectví, jež proměnilo lidskou bytost v bezduchý článek výrobního mechanismu. Socialismus neboli státní kapitalismus pak prý konzervuje a rozvíjí právě nejhorší vlastnosti liberálního kapitalismu. Protože Chudoba politiku chápal jako realizaci univerzálně platných zásad křesťanství, pocítoval značnou averzi vůči samotnému principu demokracie jako vlády lidu, uskutečňující se na základě svobodného hlasování. Jako vzor dokonalosti se mu jevila hierarchicky uspořádaná středověká říše s „přirozeným“ pojetím autority. Historik Chudoba si – na rozdíl od některých fantastů ve své straně – uvědomoval, že minulost vzkřísit nelze, nicméně v odlesku jejího ideálu stylizoval svůj projekt budoucího řádu.

Základ jeho ekonomiky měly tvořit drobné, „rodinné“ soukromé podniky, jejichž velikost měla být omezena zásadou, aby je stačil obhospodařovat majitel se svou rodinou, případně s osobně kontrolovatelným počtem zaměstnanců (jako horní mez uváděl autor asi pětadvacet osob). Větší podniky měly být organizovány jako samosprávná hierarchie majetkových a pracovních křesťanských společenství (*communio*) na principu vztahů *face to face*. Výrobní prostředky v určitém provozu by byly společným vlastnictvím pracovníků (nesměli by s nimi však volně disponovat, tedy je prodat, zastavit apod.), kteří se osobně znají a kteří by rozhodovali o všech věcech týkajících se jejich úseku. Ze svého středu by si volili zástupce, kteří by spolu s delegáty jiných provozů utvořili radu řídící podnik; podle stejného principu by pak byly postupovány kompetence na vyšší hospodářské útvary až po ústřední hospodářskou radu, která by rozhodovala o fungování celé ekonomiky. Navrhovaný systém podle Chudoby odstraňoval kapitalistické odcizení dělníka od výsledků jeho práce a od korporativního státu fašistického typu se lišil tím, že měl vzniknout na základě dobrovolného předávání pravomocí zdola nahoru. Jeho zárodky přitom autor spatřoval v aktuálně ustavovaných závodních radách. Obce, kraje a v nejnnutnějším případě stát měly převzít kontrolu nad některými klíčovými odvětvími ekonomiky, jako je energetika a finančnínictví, aby úvěry mohly být poskytovány podle „skutečných potřeb“, a nikoli podle kalkulovaného zisku. Chudobův projekt vůbec neřešil takové závažné ekonomické problémy jako neschopnost konkurence a úpadek podniků nebo nezaměstnanost (v jednom článku pouze připouštěl její nízkou míru). V tomto směru se spokojil s obecným konstatováním v duchu encyklik, že „mravní zásada má mít vždycky přednost před hospodářským zájmem“.²⁸

Tři modely hospodářské organizace – liberální, socialistický a křesťanský – popisoval Chudoba pomocí metafory křižovatky. Zatímco na „liberální křižovatce“ prý dopravu nikdo neřídí, takže auta se chaoticky předjíždějí, střetávají, ženou po chodnicích a porážejí chodce, dokud jedinými účastníky provozu nezůstane největší a nejrychlejší vozidla, „socialistickou křižovatku“ naproti tomu hlídají stovky strážníků, kteří řidičům podle formulářů příkazují

doprava zastaví v beznadějně zácpě. Jedině na „křesťanské křižovatce“ panuje plynulý provoz, protože jediný strážník pouze kontroluje dodržování dopravních předpisů.²⁹ Chudobova metafora, dosazující za realitu liberálního kapitalismu absolutizovanou zásadu *laissez faire, laissez passer*, působí jistě přitaženě za vlasy, na současníky s živou vzpomínkou na léta hospodářské krize však mohla činit podobně věrohodný dojem jako na dnešního čtenáře jeho předvídaté líčení „vymoženosti“ centrálního plánování.

Autor se ovšem při prosazování myšlenek, o jejichž správnosti byl přesvědčen, nespolehal jen na sugestivní argumentaci a výmluvnost brilantního řečníka. Diskutovat s těmi, kteří by pochybovali o naprosté zavrženíhodnosti kapitalismu, kategoricky odmítal: „Aby skutečný křesťan smýšlel jinak, je vyloučeno. Jen reakcionář, který křesťanství užívá jako roušky pro své sobectví, může postupovat opačně.“³⁰ Svá slova také potvrdil skutkem, když v létě 1946 s plným nasazením obhajoval autoritativní vyloučení Heleny Koželuhové z lidové strany, které v jejích řadách vyvolalo bouři nevole. Přesto si sám vysloužil táfku od mladého publicisty v revui *Katolik*, že pod rouškou křesťanské sociální nauky hlásá „program nějakého reformovaného liberalismu“.³¹ V tomto případě šlo jen částečně o nedorozumění, neboť publicisté tohoto „listu pro kulturu a život z víry“ (jak zněl podtitul) zaujímal vcelku velmi vstřícná stanoviska vůči vládnoucímu režimu i současným společenským trendům. Jejich ostře antiliberálně vypjatý konzervativismus, spatřující kořen všeho lidského zla v myšlenkách Smitha, Milla a Voltaire, je přiváděl až na pozice křesťanského socialismu. Tak se polemicky obraceli spíše proti konzervativně-liberálním *Obzorům* než třeba proti revoluční *Tvorbě*, přesně v Intencích morality šéfredaktora Adolfa Kajpra (vyslovené týden před únorovým převratem), že „je Sisyfovou prací proti komunismu bojovat, dokud se nepřemůže onen zrádný liberalismus...“³² Byli ochotni hledat svělo naděje spíše na sovětském Východě než na „úpadkovém“ Západě, tak jako Karel Schwarzenberg, který dokonce obhajoval perzekuci básničky Anny Achmatovové a satirika Michaila Zoščenka jako oprávněnou očistu od dekadentní náuky a zařadil se tak mezi nejdogmatičtější levičáky.³³ Lichotka na adresu komunistických cenzorů zůstala oslyšena, příští číslo *Katolika* už nevyšlo.

Levicově křesťanská orientace *Katolika* souzněla s názory některých vlivných ideologů a politických funkcionářů v lidové straně. Tak například její první místopředseda a předválečný předseda Svazu hospodářských družstev Josef Novák pateticky brojil proti „bezduchému světoběžnictví“ a „liberálnímu mamoniismu, který nám desítky let kazil venkov“, a namísto přijímání západních vzorů vychvaloval „sociální étos ruský“ spolu s „ideou slovanského sbratření“.³⁴ Snil přitom o „vytváření feudálního řádu nového typu“, jehož zárodky spatřoval v hospodářském plánování, postátnění ekonomiky a zřizování závodních rad, které se mu jeví jako oživení středověkých cechov-

od zákona přirozeného a božského, jak to provedl liberalismus, přichýlil se k pohanství, vrací se lidstvo zpět ke křesťanským zásadám, byť by to nechtělo přiznat.³⁵ Podobné vize prezentoval v části lidoveckého prostředí velmi uznávaný teoretik, ruský emigrant Simeon Ghelfand, jehož diabolizace kapitalismu vedla až k tvrzení, že tento systém „se od otrockého státu starověkého liší pouze větší bezohledností a surovostí vůči pracujícím člověku“.³⁶ Se vzpomínkou na „jedinečně harmonický“ feudální řád proklamoval cíl, k němuž se upínaly také touhy většiny socialistů: „Chceme uskutečnit národní beztrždní společnost, prostou všech protikladů a zájmových bojů.“³⁷ Literární kritik a překladatel Mounierova *Manifestu personalismu* Aloys Skoumal pak přímo učinil ze syntézy křesťanství a socialismu dějinný úkol, jehož podílenci vztyčí nad marasmem „skomírající, odkřesťanštěné a odbožštěné společnosti buržoazní“ nový řád, jenž jako dokonalejší protipól feudálního zřízení harmonicky integruje spirituální potřeby osobnosti se zájmy kolektivu.³⁸ (Jiní katoličtí kulturní publicisté, kteří byli ovlivněni ideologií křesťanského solidarismu, jako Jan Strakoš, Miloš Dvořák nebo Timotheus Vodlčka, zastávali tradičnější stanoviska.)

Naproti tomu pokus o programový kompromis mezi křesťanským reformismem a liberalismem představuje publikace Antonína Pimpera *Křesťanský solidarismus*. Tomuto záměru odpovídá i struktura knihy, neboť výkladu jejího hlavního tématu předchází nezaujatý přehled vývoje liberalismu, se zdůrazněním jeho inspirativního významu a přínosu soukromé podnikatelské iniciativy. Autor byl předválečným šéfredaktorem národnědemokratického deníku *Národní listy*, po válce se uchytil jako ekonomický redaktor *Lidové demokracie* a rozhodně nezapřel své dřívější smýšlení. Ze svého tradicionalistického pojetí slevil také katolický filozof Miloslav Skácel, který vystupoval vedle Bohdana Chudoby jako nejagilnější komentátor zásad křesťanského solidarismu ve třetí republice (s jeho publikacemi na toto téma seznamuje Skácelovi věnovaný medallion). Jednoznačněji než Chudoba dával najevo své přesvědčení, že systém liberálního kapitalismu přece jen představuje menší zlo než státem řízený socialismus, a nakonec v roce 1947 připustil, že v boji proti socialismu mohou křesťané s liberály táhnout za jeden provaz, aniž se tím zprovoňují závazkům plynoucím ze sociálních encyklik.

To však Skácelovi nebránilo, aby vystoupil s ostrou kritikou myšlenkového relativismu českých liberálů jdoucích s dobou. V článku „Česká otázka“ na její adresu napsal: „Kdo sledoval psaní Svobodných novin a též Dnešku po květnu 1945, musil dospět k názoru, že tato inteligence nemá národu v kritické době co říci, poněvadž je sama žalostně dezorientovaná. Málo znamenají statečná slova Ferdinanda Peroutky a jiných proti některým komunistickým praktikám, nezmohou-li se tito mluvčí české liberálně pokrokové inteligence na zásadní odsouzení marxistických bludů. (...) Český pokrokový inteligent

níž sám sedí. Jeho liberální světový názor je vlastně skeptický a indiferentistický a jeho hlavním dogmatem je víra v automatický pokrok. Nemůže tedy popřít, že komunismus je „pokrokový“, poněvadž je poměrně nový, a musí se tedy omezit na nářky nad jistými praktickými výstřelky radikálně pokrokové teorie a zatvrzele optimistické očekávání, že se všechno nějak upraví.“ Z provedeného hodnocení autor vyvodil závěr, že „tato část inteligence ztratila schopnost rozeznávat, a tedy i vést“.³⁹

Skácelova kritika, k níž měly blízko některé výtky katolických kulturních publicistů, byla ovšem dvojsečná. Na jedné straně výstižně odhalovala slabiny uvažování valné části demokratů, kteří kladli hlavu na špalek svým budoucím katům, utěšujíc veřejnost i sebe, že popravčí nástroje jsou snad jenom makepy a nebudou použity. Na druhé straně celkové ladění článku mohlo v uších jeho adresátů znít ozvěnou neblahých časů druhé republiky, kdy byli „mluvčí české liberálně pokrokové inteligence“ postaveni na pranýř a častování zuřivými výpady jako údajní kryptobolševici a „svůdci z cesty pravé“. Sám autor svým přesvědčením náležel do řad integrálních katolíků, v inkriminovaných měsících si ovšem pero v jedovatém inkoustu nesmočil. (To již ale nebylo možné říci třeba o jeho publicistickém kolegovi Ladislavu Jehličkovi, který se proto raději podepisoval pseudonymem.) V katolicismu založená konzervativní kritika demokratického socialismu či mělkého liberalismu se v mnohém trefovala do černého a zasluhuje uznání. Když občas nerozlišovala mezi jednotlivými směry socialismu a házela je do jednoho pytle jako v různých tóninách rozezvučené vábničky totality, zajisté poněkud zjednodušovala, avšak ideologicky zúženým průzorem zahlédla podstatnější „pravdu doby“ – osudový spád dění, v němž tři řeky ubírající se různými cestami k témuž cíli ve skutečnosti pomáhají hloubit koryto té nejdravější a nejmohutnější z nich, jež je nakonec smete spolu se vším, co stojí v cestě. Byla to prozíravá prorocťví, pronášená tentokrát z odstupu od politické moci, z pozice slabosti. Když však po pádu první republiky podobně zahrocená (ovšemže nesrovnatelně hlučnější) kritika, čerpající neochvějnost z údajně naplněných chmurných prorocťví, mohla využít otěži moci, projevil se její ničivý potenciál a hroživé důsledky, k nimž může vést ideologicky zúžený či zaslepený pohled. A sama svou nerozlišující útočností přispívala k tomu, že „pokrokoví liberálové“ a demokratičtí socialisté ztráceli vnímavost vůči nebezpečí, že ve změněném poválečném politickém prostoru se zdánlivě jen malým nebo taktickým úkrokem nepozorovaně ocitnou v gravitačním poli zhoubné ideologie a jejich manipulátorů.

Přestože myšlenky křesťanského solidarismu příležitostně propagovala řada publicistů a politiků z okruhu lidové strany a přestože ČSL usilovala též o vytvoření jejich institucionálního zázemí („knihovna politické výchovy“ Nové dílo, vycházející ve stranickém nakladatelství Universum, stranická ško-

a semináře zaměřené na křesťanskou mládež, přednášky a debaty), nedokázala tato kampaň výrazněji oslovit širší vrstvy obyvatelstva mimo tradiční katolické příznivce. V souboji se socialistickými ideologiemi křesťanský sociální reformismus neobstál, protože na většinu národa nepůsobil dost atraktivně a srozumitelně, nýbrž spíše nemoderně a chudokrevně, chyběla mu argumentační průraznost i jasná pozitivní vize, a také zůstával pouhou teorií, neboť v žádné zemi se neuskutečnil jako společenský systém. Jeho vykladači a propagátoři byli navíc často handicapováni tím, že se neorientovali v současné ekonomii a neznali dobře marxismus. Ideová pevnina, k níž se snažili připoutat národ, měla příliš neurčité a neskutečné obrysy a neskýtala ani iluzi nedozírného bohatství. Česká zkušenost z období třetí republiky tak jen potvrzuje obecnou charakteristiku Michaela Novaka, že „proklamovaná ‚střední cesta‘ se stala spíše prázdou frází... Katolické sociální učení se dostalo na jakousi utopickou půdu – doslova na půdu nikoho. Stalo se nebývale abstraktním, odtaztým a vykořeněným. Papežové a katoličtí učenci sice čas od času pronášeli bystré a užitečné komentáře, ale jejich myšlenková východiska naznačují, že ztratili kontakt s reálnou zkušeností. Snad právě tím lze vysvětlit, že programy 40. a 50. let, do nichž vkládali katoličtí myslitelé tak velké naděje a jimiž chtěli přispět k obnově společenského řádu ... postrádaly navzdory některým významným úspěchům mocnou působnost alternativního ideálu.“⁴⁰

Příliš klidná síla

Československá strana lidová jako nepravá pravice

Svou pozicí v politickém spektru třetí republiky se lidová strana ocitla v poněkud schizofrenní situaci, kterou přesně vystihl ministr Adolf Procházka v projevu na stranickém sjezdu 2. dubna 1946: „Naše strana zůstala součástí Národní fronty, avšak ztratila své sousedy na pravici: zůstávajíc svým programem a praxí stranou středu a zdůrazňujíc též veřejně toto své postavení a poslání, byla košickým programem a spoluprací s komunisty a socialisty posunuta doleva, kdežto svými novými voličskými hlasy a celkovým stranicko-politickým rozložením národa tihla doprava.“⁴¹ Toto dilema ji částečně ochromovalo a vyvolávalo někdy dojem, že není ani ryba, ani rak. Vyřazení „sousedů na pravici“ z politické hry navíc lidovou stranu znevýhodnilo ve smyslu mocensko-politické taktiky. Ztratila totiž možnost hrát svou oblíbenou roli „jazýčku na vahách“ (nyní připadla sociálním demokratům), díky níž se stala nepostradatelnou součástí všech prvorepublikových vládních koalic. Tuto skutečnost zřejmě nedocenil předseda strany Jan Šrámek, když v březnu 1945 v Košicích oslavoval, že se mu podařilo dosáhnout paritního zastoupení tří ministrů ČSL v první poválečné vládě. Vyhlášený muž kompromisů

ho vystaven psychologické hrozbě, že radikálně levicoví konkurenti mohou lidovce vykázat mimo rámec Národní fronty do politického propadlišť.

Lidová strana sice při každé příležitosti zdůrazňovala svůj nesocialistický charakter, přijala však základní atributy režimu „socializující demokracie“. Plně se ztotožnila s výsledky národní revoluce, když podpořila vysídlení sudetských Němců a vyzdvihla nosnost národních tradic v sepětí se „slovenskou vzájemností“. Její poměr k probíhající sociální revoluci byl rozpornější. Nejzřetelněji sice požadovala ochranu soukromého vlastnictví, vyvlastnění větších podniků však v „obecném zájmu“ pokládala za prospěšné a v realitě dala souhlas k postátnění ekonomiky v podstatně širším rozsahu. Vědomí, že občanské a hospodářské svobody tvoří spojitě nádoby, ji nezabránilo v účasti na pokusech jednu z nich naplnit a druhou ponechat prázdnou. Poslanec Václav Chytil, muž nadmíru seriózní, mluvil jistě za mnohé ve své straně, když se v poslaneckém klubu ČSL vyslovil pro dvouletý plán, a jedním dechem dodával: „Jsme si vědomi toho, že plánování jest neslučitelné s demokracií, neboť omezuje svobody.“⁴²

Lidová strana nevyužila potenciál, který se skrýval v její nesocialistické prezentaci, neboť se nedokázala odhodlat k jasné sázce na pravicově smýšlející občany. Očekávala, že se jí podaří „logicky“ získat přízeň členů a voličů zakázaných stran, ale přitom si od nich zachovávala chladný odstup a neskýtala jim přiměřenou perspektivu. Lidovecké vedení projevovalo zarážející neochotu vůči nabídkám některých bývalých politiků agrární strany i národní demokracie (Ladislava Feierabenda, Vlastimila Klímy a dalších) na jejich vstup do strany a podporu ve volební kampani. Přijímání členů zakázaných stran ztěžovala zásada individuálního posuzování jejich přihlášek, a ústřední sekretariát dokonce rozpouštěl místní organizace, jež se ustavily bez jeho svolení a kontroly. (Takto dopadli například agráři v mladoboleslavském kraji, kteří se společně dohodli vstoupit do lidové strany a vybudovali v některých obvodech nové organizace.) Novopečení straníci se navíc mnohdy setkávali v lidoveckém prostředí s nedůvěrou, přehlížením až ostrakizací a trpce snášeli systematické pokusy vyřadit je z účasti v řídicích funkcích. Zmíněné postoje lidové strany, a zejména jejího vedení, měly více důvodů. Zčásti byly důsledkem obav, že by komunisté mohli zneužít přílivu „reakčních živlů“ a „kolaborantů“ k diskreditaci strany, zčásti se v nich promítaly dřívější animozity (boj agráriků s lidovci o venkovské voliče), ale také vyplývaly z tradicionalismu a uzavřenosti lidové strany, jejíž „imunitní systém“ instinktivně potlačoval tendence k vnitřním změnám. Upozadování i vylučování příznivců předválečného předsedy české zemské organizace ČSL Bohumila Staška zase souviselo s jeho iredentou po Mnichovu 1938, kdy se navzdory Šrámkově vůli dohodl s Rudolfem Beranem a převedl své křídlo do Strany národní jednoty.

V souvislosti s naléhavým problémem integrace příslušníků bývalých stran

ČSL k manipulativnímu jednání. V této atmosféře se odehrál stranický sjezd v prvních dubnových dnech roku 1946. Pro tajnostkářské poměry ve straně bylo příznačné, že na něj nebyli pozváni žádní hosté z jiných stran ani cizí novináři, takže do tisku nepronikly informace o jeho chaotickém a skandálním průběhu. Delegáty sjezdu vybírala stará krajská vedení, a tudíž mezi nimi nebyli náležitě zastoupeni noví členové (s výjimkou pražské organizace), kteří tvořili už celkem zhruba třetinu členské základny ČSL. Režie se ujali krajský předsedové ČSL Karel Fanfrdl z Brna a Jaroslav Řehulka z Olomouce, kteří tak zastoupili nemocné vůdce Šrámka s Hálou. Když se ukázalo, že volby nového ústředního výkonného výboru a ústředního zastupitelstva neproběhnou podle jejich představ, snažili se je různými manévry odložit na nejbližší chvíli, aby tak znemožnili diskusi. Přes odpor většiny přítomných trvali na kandidátech nominovaných mandátním výborem, ignorovali návrhy z pléna a počítali pouze kladné hlasy, takže asi polovina pobouřených delegátů opustila sál. Nové vedoucí orgány tak nakonec s velkou pravděpodobností ani nebyly zvoleny právoplatnou většinou. Do jedenáctičlenného výkonného výboru se dostali pouze dva představitelé zrušených stran (agrárník Stanislav Broj a národní demokrat Vilém Schaffer), dvě ženy, tři zemědělci, dva dělníci, jeden živnostník a pět kněží (včetně dvou nejvyšších funkcí). Podobně autoritářským způsobem byla zanedlouho sestavena lidovecká kandidátka pro volby do Ústavodárního národního shromáždění. Předkládal ji generální tajemník strany Adolf Klimek a poslední slovo měl výkonný výbor, tedy v podstatě Šrámek s Hálou. Demokratické volby kandidátek se konaly jen výjimečně, například na Zlínsku, a je pozoruhodné, že právě zde lidovci jako v jediném volebním kraji předstihli komunisty a zvítězili. Manipulativní praktiky pak dosáhly vrcholu v souvislosti s vyloučením Heleny Koželuhové a následnou vnitrostranickou krizí (její popis je součástí medailonu Koželuhové).

Místopředseda ČSL František Hála dokonce neváhal při podačování opozice ve své straně hledat pomoc u komunistů, konkrétně u ministra vnitra Václava Noska, kterého pokládal za svého přítele z časů společného londýnského exilu. Bylo tomu tak už v červnu 1945, kdy šlo o získání kontroly nad stranickým podnikem Českomoravské akciové tiskárny (ČAT), jež zahrnovaly kromě vlastních tiskáren také nakladatelství Vyšehrad a Universum, palác Charitas a další hodnotné nemovitosti. V červenci 1946, když vrcholila krize v ČSL, se Hála znovu obrátil na Noska, tentokrát s prosbou, aby mu opatřil kompromitující informace o soukromém životě Koželuhové a o jejich příznivcích v pražské organizaci.

V ideologii a politice lidové strany se ovšem neprojevovalo jen napětí mezi pravíci a levíci, nýbrž existovala zde polarita také v jiných rovinách hodnot a jejich instrumentalizace: mezi tradicionalismem a modernismem, klerikalismem a sekularismem, respektive ideologickým fundamentalismem a pragmatismem. Obdobné napětí a z něj nacházející konflikty byly příznačné i pro st.

tuaci křesťanských stran v jiných evropských státech v polovině 20. století. ČSL svou vyhlášenou programovou blízkostí k francouzskému Lidovému republikánskému hnutí (MPR) signalizovala zájem o modernější trendy v křesťanské politice, sama však zůstávala spíše na tradičních pozicích. Jak naznačil předešlý výklad o křesťanských projektech „třetích cest“, v myšlení některých jejích reprezentantů bylo výrazně zakořeněno tradicionalistické vnímání sociální skutečnosti ve smyslu pospolitosti (*Gemeinschaft*), skloubené organickými vazbami autority, loajality a kooperace, proti níž v jejich očích vyvstávala smrtelná hrozba v podobě nepřirozeně „atomizované“ společnosti (*Gesellschaft*), definované vztahy kompetence a konkurence na základě priority individuálních zájmů. Podobný, i když třeba méně vyostřený pohled převládal jak v ideovém klimatu ČSL, tak v jejím vedení a členské základně, přestože se strana přece jen vnitřně proměňovala s přílivem nových členů.

Následující „dvojměrný“ modelový náčrt, kombinující pravolevé hledisko s měřítkem vztahu k tradičním, respektive moderním hodnotám, je jistě zjednodušující, dovolí však učinit si určitou představu o ideově-politické diferenciaci uvnitř lidové strany. Patří přitom k historickému *geniu loci*, že hodnotové komplexy odpovídající těmto dvěma rovinám pohledu nebyly vždy vzájemně propojeny, tak jak jsme tomu zvyklí u současných zavedených demokracií (například konzervativnost bývá spjata s pravíčovostí), což vedlo někdy ke zdánlivě paradoxním důsledkům.

Na vrcholu stranické hierarchie ztělesňoval všeobjímající a sjednocující autoritu Jan Šrámek. Postavení muže, který stranu vybudoval, udržoval ji po celou dobu první republiky u moci (navzdory silným antiklerikálním náladám), po „Mnichovu“ její činnost z obav před totalitní nálezou oficiálně zmrazil a sám v Benešových službách usedl do křesla předsedy londýnské vlády, bylo v osvobozené republice nezpochybnitelné. O téměř kultovním Šrámkově uctívání v jeho straně si lze učinit poměrně názornou představu z hagiografických článků publikovaných v lidoveckém tisku při každé významnější příležitosti. Stáří a pokročilá skleróza však již podvazovaly jeho aktivitu, takže absentoval při většině vládních jednání a stranických akcí. Zastupoval ho a vedení strany fakticky přebíral dosti neoblíbený první místopředseda a ministr pošt, páter František Hála, který v ČSL reprezentoval levý střed. Vzhledem k jeho smířlivosti až vstřícnosti vůči komunistům i k jeho politickým schopnostem by bylo možné ho označit jako Šrámkovu „levou ruku“. Neměl šanci vystoupit z jeho stínu, avšak poháněn vlastními ambicemi se snažil být v popředí postavou co nejviditelnější. Rozdíly mezi oběma muži byly ve straně kriticky vnímány, „vůdcovský“ systém jejího řízení však umožňoval prezentovat učiněná rozhodnutí jako dvojjediná a nacházet pro ně loajální podporu v nejdůležitějších stranických grémích, což bylo předsednictvo a výkonný výbor. K významným zastáncům této linie patřil též (od února 1946) generální tajemník Adolf Klimek,

šek Světlík, páter Alois Tylínek nebo předseda ústředního odboru mládeže Jindřich Synek.

Na levém křídle ČSL figurovaly dvě poněkud odlišné skupiny. Na první pohled paradoxního označení „konzervativní“, či dokonce „feudální socialisté“ je možné užít pro osobnosti typu místopředsedy Josefa Nováka, předsedy krajské organizace ČSL a místopředsedy Zemského národního výboru v Brně pátera Karla Fanfrdly, jednatele výkonného výboru Františka Žampacha nebo teoretika Simeona Ghellanda, kteří nahlíželi současné revoluční procesy jako svého druhu renesanci předkapitalistického řádu. Prokomunistickou levici představoval ve straně dřívější předseda katolických odborů, aktuálně místopředseda Ústavodárného národního shromáždění Alois Petr, a postupně se tímto směrem přikláněl krajský předseda v Českých Budějovicích, páter Josef Plojhar. Poslanec a předseda Právního sboru ČSL Dionýsius Polanský dokonce ve straně působil jako řízený agent komunistické strany. V prostoru od středu doleva nedocházelo v lidové straně k vážnějším konfliktům; pouze Petrovo křídlo bylo Šrámkem zřejmě rozeznáno jako potenciálně nebezpečné a potichu takticky izolováno.

Celá tato převažující a určující část vnitrostranického spektra tvořila křesťanskosociální směr politiky, který byl tradicionalistický, klerikální, zřetelně prosovětsky orientovaný (rezervovanější postoj zaujímal Šrámek), spoléhal na kompromisy až vstřícnost vůči KSČ, zdůrazňoval sociální poslání strany a opíral se o tradiční, především venkovské a moravské členy a voliče.

Pravý střed v ČSL reprezentoval předseda její pražské krajské organizace a ministr zdravotnictví Adolf Procházka. Názorově měl k němu poměrně blízko předseda zahraničního výboru parlamentu a šéfredaktor *Obzorů* Ivo Ducháček, jako Šrámkův důvěrník však zachovával plnou loajalitu. Procházkův směr byl křesťanskodemokratický, opatrně prozápadní, pragmatický (avšak méně oportunistický), důrazněji čelil komunistům (aniž vyhrocoval spory do krajnosti), nelpěl tolik na ideologii, odděloval náboženství od politiky a namísto sociálního vyrovnání zdůrazňoval spíše svobodu a právní řád. Inklinovala k němu část dřívějších voličů z Čech, noví voliči, pocházející většinou ze zrušených stran, část intelligence a zvláštním sympatiím se těšil mezi akademickou mládeží. Ve výkonném výboru byl však Procházka osamocen, napjaté byly zejména jeho vztahy s Hálou, který se ho posléze pokoušel z funkce odstavit. Před válkou silná konzervativní pravice, v osobě předsedy české zemské organizace Bohumila Staška představující Šrámkovu vnitrostranickou opozici, se značně zdiskreditovala podílem na režimu druhé republiky a po roce 1945 byla mocensky eliminována. Vyhraněným konzervativcem antisocialistického ražení byl Bohdan Chudoba, vystupoval však spíše jako solitér a projevoval oddanost ke Šrámkovi. Také ostře antikomunističtí poslanci Stanislav Broj, Štěpán Benda, Jindřich Nermaň a Rostislav Sochorec respekto-

gramových diskusí. Kolem Heleny Koželuhové se pak vytvářel liberálně pravicový proud, jasně prozápadní, antikomunistický a odmítající klerikalismus, který nacházel podobné zázemí jako Procházka orientace a byl posléze označen za viníka rozbrojů uvnitř strany.

V členské základně lidové strany tvořili nejpočetnější složku zemědělci; podle údajů z konce září 1945 jich bylo na Moravě čtyřicet procent. Ženy v domácnosti tvořily něco přes čtvrtinu, dále byli zastoupeni dělníci čtrnácti procenty a následovali živnostníci a zaměstnanci, kterých bylo po sedmi procentech. (Údaje o sociální struktuře pro Čechy nejsou k dispozici, patrně však nebudou výrazně odlišné.) Navzdory verbální agitaci lidovci neuspěli ve snaze prolomit svou pověst konfesijní katolické strany, evangelíci a lidé bez vyznání tvořili zanedbatelný zlomek členstva. (Opět na Moravě se hlásilo ke katolickému vyznání sedmadvadesát procent straníků a jen 174 osoby uvedly, že jsou protestanti.) V téže době měla ČSL přes sto osmdesát tisíc členů na Moravě a podle rozporných čísel z konce listopadu také sto osmdesát, respektive sto dvacet tisíc členů v Čechách.⁴³ V dubnu 1946 pak počet lidovců dosáhl celkem čtyř set šedesáti tisíc, s rovnoměrným podílem na Moravě a v Čechách. Do února 1948 sice údajně vzrostl na šest set osmdesát tisíc, ovšem Šrámkův cíl dosáhnout milionové členské základny zůstal jen zbožným přáním.⁴⁴

Organizační struktura ČSL sledovala regionální členění na obce, soudní okresy a volební kraje. Jejím nejvyšším orgánem bylo formálně (kromě sjezdu) jedenasedmadesátičlenné ústřední zastupitelstvo, scházelo se však zřídka a zásadní rozhodnutí byla přijímána ve výkonném výboru a dvanáctičlenném předsednictvu. Po špatných zkušenostech s předválečným rozkolem českého a moravského křídla Šrámek stranu centralizoval, zrušil zemské organizace, ústředí přenesl do Prahy a v Brně ponechal jen moravský zemský sekretariát. Lidovecký poslanecký klub byl v podstatě degradován na nesvéprávné auditorium, v lepším případě diskusní fórum, a rozhodně neplnil roli protiváhy nebo kontroly vedení strany. V jeho čele totiž (na rozdíl od jiných stran) figurovaly tytéž osoby a ve stejném pořadí jako na vrcholu stranické pyramidy, a navíc poslanci byli ve své vůli svázáni podpisem reverzu, který stranickému vedení umožňoval zbavit je kdykoli mandátu. O míře jejich loajality svědčí záznamy ze schůzi klubu, v jejichž průběhu od října 1945 do února 1948 patrně ani jednou nenastal případ, že by jeho členové nehlasovali jednotně v souladu s vedením. Předválečné zájmové organizace spjaté s lidovou stranou nahradily „stavovské“ ústřední odbory ČSL, jež sdružovaly zemědělce, dělníky, živnostníky a obchodníky, zaměstnance, ženy a mládež; zájmové rozdíly však někdy pochopitelně přetrvávaly. Volnější vazbu ke straně udržoval Klub lidových akademiků, tradičním sympatiím katolických vrstev se těšil tělovýchovný Orel.

V parlamentních volbách v květnu 1946 lidová strana získala dvacet procent hlasů a zařadila se tak za vítěznou komunistickou stranou. Přestože

kých zemích) a národní socialisty se čtyřicetiprocenty, sociální demokracie volila šestnáct procent občanů. I když lidovci na veřejnosti tento výsledek vydávali za úspěch, ve skutečnosti jim přinesl zklamání, neboť očekávali, že vystoupí na druhou příčku, nebo dokonce doufali ve vítězství. Oproti posledním volbám v roce 1935 pro ně sice hlasoval dvojnásobek voličů, ovšem komunisté svůj zisk ztrojnásobili. Nemilým překvapením zejména bylo, že s komunisty prohráli soubor o venkovské voliče, a tento deficit nemohla vyrovnat ani poměrně solidní podpora ve městech. V třisetčlenném Ústavodárném národním shromáždění obsadili šestačtyřicet křesel, z toho pět připadlo na dřívější členy zrušených stran. Nejvýznamnější funkci zde zaujal Ivo Ducháček, který byl opět zvolen předsedou zahraničněpolitického výboru. Přestože lidovci vyšli z voleb jako třetí strana, s ohledem na své mocenské pozice byli ze všech českých politických stran nejslabší.

Jeich slabost byla patrná zejména ve vládě, kde hráli druhořadou roli. Jan Šrámek jako šéf strany se stal jedním z pěti místopředsedů, jinak ale řídili jen podružná ministerstva zdravotnictví (Adolf Procházka) a pošt (František Hála), po volbách ještě nově zřízený resort techniky (krátce Alois Vošahlík a po něm Jan Kopecký). Šrámkova židle při jednáních kabinetu mnohdy zůstávala prázdná, Hála s Kopeckým působili většinou pasivně až ustrašeně, a tak čest své strany nejlépe hájil Procházka, který se sice často pouštěl do polemik s komunisty, málokdy z toho však vyvodil důsledné závěry při hlasování. Při projednávání znárodnovacích dekretů v září a říjnu 1945 byli lidovci socialistickým blokem prakticky postaveni před hotovou věc. Spolu se slovenskými demokracii pak sváděli marné ústupové boje, prokládané stejně neúčinnými protestními deklaracemi proti překračování Košického vládního programu. Nakonec se smířili s bolestným v podobě několika cukrovarů, pivovarů a skláren, které se komunisté a jejich spojenci uvolili vyjmout ze znárodnění. Při definitivním rozhodování o těchto dekretech Procházka předčasně odešel a Šrámek se zdržel hlasování. Oba se rovněž zdrželi hlasování v listopadu, když se jednalo o odstoupení Zakarpatské Ukrajiny Sovětskému svazu, a zároveň zůstali úplně osamoceni s návrhem na ratifikaci tohoto i všech ostatních zákonů v Ústavodárném národním shromáždění. Zákon o beztrestnosti všech údajně vlasteneckých činů, jež byly spáchány v době „zvýšeného ohrožení republiky“, byl v tak zřejmém rozporu s civilizovaným právem, že Procházka hlasoval proti jeho přijetí. V dubnu 1946 lidovečtí ministři energicky vystoupili proti konfiskacím majetku německých církevních řádů a podařilo se jim dosáhnout odkladu rozhodnutí, komunisté však „salámovou taktikou“ v praxi stejně prosadili svou. Podobně se počátkem osmačtyřicátého roku lidovci usilovně domáhali vynětí církevní půdy z parcelace podle pozemkové reformy. Proti ostatním stranám podpořili slovenské demokracii ve snaze o udělení milosti pro Jozefa Tisa, jasně se ohradili proti politickému nátlaku po vynesení rozsudku nad protektorátní vládou. Naproti tomu zcela selhali v klíčovém okamžiku

když vláda v červenci 1947 řešila, zda se má podvolit sovětskému ultimátu a odvolat účast na konferenci o Marshallově plánu. Procházka ani Kopecký se vůbec neúčastnili debaty a na dotaz, jaký je postoj lidové strany, prvně jmenovaný odvětil, že záležitost nemohl konzultovat s nepřítomnými Šrámekem a Hálou, a tudíž pouze „vyčká výsledku diskuse“. Nakonec se připojil k jednomyslnému rozhodnutí o neúčasti na konferenci se slovy, že chceme být se Sovětským svazem v časech dobrých i zlých.

Lidová strana byla svými konkurenty téměř úplně vytlačena z podílu na hospodářské moci, rozdělované podle stranického klíče. Zavinila si to ovšem do značné míry sama, jelikož význam vedoucích ekonomických pozic podcenila a nejevila o ně zájem. V tomto přístupu, kritizovaném podnikatelskými složkami v ČSL i vnitrostranickou opozicí, se odrážel její rozporný vztah ke znárodnění – ačkoli je přijala jako fakt, vnitřně se s ním neztotožnila a neuměla uvažovat v jeho intencích. Na sedmnácti generálních ředitelstvích, která spadala pod ministerstva průmyslu a výživy a řídila znárodněná odvětví, na lidovce nezbylo ani jedno křeslo ředitele a jen tři místa náměstků ze sedmačtyřiceti. O nic lépe na tom nebyli ani ve vedoucích funkcích ve znárodněných podnicích. Z téměř dvou set míst ředitelů obsadili šest a stejně malé zastoupení měli mezi třemi sty osmadvaceti náměstky.⁴⁵ V představenstvech ústředních orgánů znárodněného průmyslu tvořili lidovci zhruba desetinu členů. Slabý až zanedbatelný vliv měla lidová strana v odborech a závodních radách, které fungovaly jako nástroj zaměstnanecké samosprávy, a v málokterých podnicích se jí podařilo vybudovat vlastní politické organizace. V hospodářských družstvech poklesl podíl jejich vedoucích pozic oproti první republice z poloviny na čtvrtinu. Díky paritnímu zastoupení stran dosáhla rovnocenného postavení ve vedení Jednotného svazu českých zemědělců.

Razantněji než ministři ve vládě si počínali lidovečtí poslanci v Ústavodárném národním shromáždění. Parlament ve třetí republice ovšem nefungoval jako svrchovaný orgán tvorby politické vůle, nýbrž spíše jako diskusní tribuna, na níž se jasněji vyhraňovaly a střetávaly rozdílné názory. Lidovci zaujali silné postavení v zemědělském výboru a nejvýrazněji se exponovali právě v zápase o zachování selského stavu proti komunistickému ministru zemědělství Júliu Ďurišovi. Stín národněfrontovní jednoty nicméně stejně nepřekročili. Výbor sice z jejich podnětu počátkem roku 1947 přijal rezoluci odsuzující Ďurišovu politiku, v červenci však lidovci spolu s ostatními poslanci hlasovali pro zákon o revizi první pozemkové reformy, přestože neprošel žádný z jejich třiceti pozměňujících návrhů. Pod heslem „Svobodný sedlák na svobodné půdě“ se lidové straně zároveň podařilo vyburcovat venkovské příznivce k několika veřejným manifestacím, z nichž největší se konala na Kunětické hoře, avšak možný význam tohoto způsobu boje s komunisty si neuvědomili a od dalších akcí upustili. V září 1947 se vyhroutil třetí poslanecký ČSL

s Ďurišem, když odmítali schválit jeho expozé o zemědělské politice, nakonec však sklonili hlavy před Gottwaldovou hrozbou, že by se tím vyloučili z Národní fronty. K odporu vůči Ďurišovi se vzepjali ještě v lednu 1948; poté co zemědělský výbor odmítl projednávat návrh druhé pozemkové reformy, komunisté svolali do Prahy ilegální sjezd rolnických komisí, únorový převrat jej však předběhl.

Na půdě parlamentu také zazněla nejvýznamnější zahraničněpolitická iniciativa lidové strany v období třetí republiky. S výjimkou vztahů s Vatikánem se Šrámkova strana nikdy zahraniční politikou příliš nezabývala, po válce pak v jejím vedení zesílily dřívější rusofilské a proslovanské sklony. V tomto duchu se například neslo první programové prohlášení ČSL, jež úplně opomíjelo politické vztahy Československa k Západu a vyzvedávalo jeho prosovětskou orientaci: „Přikládáme se na východ k mocnému slovanskému státu... Naše spojení se svazem SSSR a oblastí východní kultury bude jistě mít obrovský vliv na celý náš vnitřní život. (...) Naše spojení s Ruskem povede jistě k pevným svazkům i s ostatními slovanskými národy, které poprvé v této válce se našly v jednom táboře.“⁴⁶ Že nezůstalo u této emotivně zaujaté jednostrannosti, bylo především zásluhou Ivo Ducháčka, Pavla Tigrida a v menší míře Bohdana Chudoby. Právě prostřednictvím Ducháčka lidová strana oživila a udržovala těsné vztahy s vedoucími osobnostmi Lidového republikánského hnutí, které patřilo k hlavním politickým silám poválečné Francie. Touto cestou se snažila napomáhat k odstranění překážek, které bránily uzavření československo-francouzské spojenecké smlouvy, o kterou usilovala spolu s národními socialisty a slovenskými demokraty. Když jednání, jež se zpočátku vyvíjela nadějně, uvázla na mrtvém bodě, dohodl se Ducháček s Tigridem na další iniciativě. Čtrnáctého května 1947 přednesl v parlamentu probritský projev, který uzavřel návrhem zahájit rozhovory směřující k podpisu spojenecké smlouvy s Velkou Británií. Tigrid zatím propagoval plán v tisku a diskretně jej konzultoval na britské ambasádě v Praze.

Po zamítnutí československé účasti na konferenci o Marshallově plánu, kdy vyhlídky na dosažení zmíněných smluv rapidně poklesly, oba mladí muži připravili zářijovou diplomatickou misi Františka Hála v Paříži a v Londýně, jež měla za cíl přesvědčit tamní politiky o trvajícím zájmu Čechoslováků na sblížení se Západem. V Paříži Hála našel u svých křesťanských přátel vcelku pochopení, nesetkal se však s Charlesem de Gaullem a namísto toho jednal s vůdcem komunistů Mauricem Thorezem a se sovětským velvyslancem Bogomolovem, který ho zahrnul nepokrytými výhružkami. Na britské partnery z Labour Party pak Hála podle všeho učinil nevalný dojem; Pavel Tigrid, který jednání tlumočil, si zachoval vzpomínku, jak musel Hálovým větám dodávat téměř opačný smysl, aby nevyzněly jako promoskevska propaganda. Ostatně Britové deprimovanému Hálovi sdělili, že si za současných okolností nelze dělat žádné iluze o jejich angažmá v československých záležitostech.

Na podzim 1947 a počátkem roku následujícího, když komunisté zatroubili na zteč, lidovci a jejich demokratičtí spojenci prohrávali jednu bitvu za druhou, „milionářskou dávkou“ počínaje a znárodněním textilního velkoobchodu konče. Velké chyby se dopustili, když se jednoznačně nepostavili za Demokratickou stranu, kterou se komunisté pokoušeli rozložit vymyšleným obviněním z účasti na „protistátním spiknutí“. Deklarovaná objektivita českých demokratů v daném případě znamenala fatální nepochopení záměrů protivníka a poukázku k vlastní politické exekuci. Na druhé straně v téže době Klub lidových akademiků dosáhl nečekaných úspěchů ve volbách do vedení fakultních studentských spolků a poté do vedení Svazu vysokoškolského studentstva, když celkovým výsledkem předstihl komunisty a zaostal jen za národními socialisty. Mnozí v lidové straně v tom spatřovali předzvěst politického obratu v parlamentních volbách, které se měly konat na jaře 1948. Jak známo, události dostaly zcela jiný spád.

V čase únorového boje o moc lidovci působili pasivně a bezradně. Obezřetný Šrámek se jen neochotně připojil k demisi demokratických ministrů, a poté vedení a s ním celá strana už jen vyčkávaly, až ji pan prezident odmítne a budou vypsány nové volby. Když se 25. února všechny naděje zhroutily, Šrámek se podobně jako před deseti lety rozhodl činnost lidové strany zastavit a poté se odhodlal k pokusu o útěk do exilu, který skončil jeho doživotní internací v komunistickém žaláři. Mezitím ovšem v čele „obrozené“ strany stanuli Alois Petr s páterem Josefem Plojharem, kteří z ní učinili appendix KSČ v totalizované Národní frontě.

O čtyřbarevného kleštěnce

Název kapitoly vypůjčený z úvodníku Ludka Formana v *Obzorech* metaloricou zkratkou charakterizuje tiskové poměry ve třetí republice a představy tehdejších politických elit o úloze tisku. Pomineme-li bezprostředně předcházející léta okupace, minimálně od šedesátých let 19. století nebyl tisk v českých zemích (méně to platí pro Slovensko) v takové míře svázán se systémem politické moci. V situaci, kdy politická moc splývala s politickým režimem, přestal být chápán jako protiváha moci a připadla mu role jejího zprostředkovatele, spojence a pomocníka. Tisk se stal odrazem Národní fronty a jejích elementů, tento rámeček vytvářel podmínky jeho působení a v podstatě vymezoval hranice novinářské svobody. Pro veřejnou kritiku byla tabulizována nanejvýš významná témata, na prvním místě spojení se Sovětským svazem a jeho politika, tisk vydávaný politickými stranami a dalšími korporacemi musel respektovat jejich vůli a priority. Napětí mezi jednotlivými složkami Národní fronty nicméně otevíralo omezený prostor pro kritickou reflexi poměrů, jehož rozsah závi-

ky se z tehdejších novin a časopisů nepodařilo, po celou dobu však zůstal částečně podvázán mocenskými nástroji a vynucenou autocenzurou.

Právní rámec upravující poměry v tisku zčásti pocházel z minulosti, v „revolučních“ měsících roku 1945 však doznal převratných změn, které jej značně rozkolísaly. Vytvořil se tak stav jakéhosi setrvalého provizoria, ukončený až komunistickým převratem, kdy dané poměry fungovaly na základě politických dohod, aniž byly dostatečně zakotveny v legislativě. Po osvobození Československa obecně zůstaly v platnosti zákony a nařízení z doby první republiky. Ústavně byla zaručena svoboda tisku, paragraf 34 Zákona na ochranu republiky z roku 1923 však dovoľoval úředně zastavit periodika s údajně podvratným obsahem. Tiskové zákony a jejich doplňující ustanovení apriorně omezovaly právo vydávat tisk, zaváděly však předběžnou cenzuru, nad níž vykonával dohled tiskový odbor předsednictva vlády a ministerstva vnitra. V osvobozené republice předběžná cenzura nebyla uplatňována, zato s liberální vydavatelskou praxí vládnoucí moc rázně skoncovala.

Částečné předpoklady k tomu vytvořil Košický vládní program, který ve svém patnáctém článku požadoval provedení „očisty“ od protektorátních a kolaborantských živelů v oblasti filmu, rozhlasu a periodického tisku. V souladu s tím byly zastaveny, respektive nebyly obnoveny noviny a časopisy politických stran a organizací, které pro své skutečné nebo domněle nevlastenecké jednání nesměly působit v systému Národní fronty. V českém politickém exilu i v domácím podzemí se kromě toho koncem války chystaly dalekosáhlejší plány „znárodnění“ tisku. Činitelé tří socialistických stran na jednání v Košicích v dubnu 1945 akceptovali stanovisko Klementa Gottwalda, že napříště nelze povolit nezávislý tisk, protože prý ve skutečnosti slouží kořistnickým zájmům soukromých vydavatelů a přispěl k rozkladu předválečné republiky. Podobným směrem se ubíraly úvahy ilegální skupiny žurnalistů kolem Františka Bauera, bývalého předsedy Národního svazu novinářů, které vyústily v tezi, že „noviny a časopisy jsou výlučně majetkem národa, a nemohou se proto stát předmětem soukromého podnikání jednotlivců nebo skupin, ani nástrojem jejich politické moci“.⁴⁷ V květnových dnech Pražského povstání pak tuto zásadu proklamovala konference zástupců tisku při České národní radě a posléze z ní údajně vycházela také vláda Národní fronty, když přijala odpovídající rozhodnutí.⁴⁸ Kompetence v oblasti tisku vláda zároveň svěřila zbrusu novému ministerstvu Informací, řízenému komunistou Václavem Kopeckým, konkrétně tiskovému odboru, v jehož čele stanul zmíněný František Bauer.

Jedním z prvních kroků ministerstva k provedení restrikce tisku byla vyhláška z 18. května nařizující zastavení veškerých periodik s výjimkou vybraných deníků stran Národní fronty s tím, že o povolení k vydávání novin a časopisů mohou ministerstvo požádat jen „korporace a instituce, které prokážou na vydávání veřejný zájem“.⁴⁹ Vydavatelé neměli volnou ruku ani v takových

mátu a nákladu, což bylo zdůvodňováno nedostatkem papíru (ze stejných důvodů nesměly vycházet pondělníky a večerníky). Za účelem spolurozhodování o těchto otázkách byla v červnu při tiskovém odboru jako jeho poradní orgán ustavena Komise pro věci tisku a papíru, složená ze zástupců politických stran a dalších vydavatelů periodik (v polovině května 1946 ji nahradil Sbor pro věci periodického tisku). Pro další vývoj poměrů v tisku se jako podstatná ukázala vyhláška ministerstva průmyslu z 15. června, na jejímž základě tiskový odbor získal monopol na hospodaření s papírem pro účely tisku. Kopeckého ministerstvo tím dostalo do ruky mocnou páku pro realizaci politiky tiskových koncesí. Nemohlo ji sice používat libovolně, jelikož v závažných případech muselo respektovat ujednání přijatá v rámci Národní fronty, s její pomocí však mohlo zabránit vzniku nových periodik nebo vyvíjet nátlak na nepohodlné redakce. Ujala se sice praxe, že ústřední orgány stran a dalších institucí obdržely vždy celkový přiděl papíru, z něž kryly všechny své vydavatelské potřeby podle vlastního uvážení, avšak případné omezení přidělu by je postavilo před těžko řešitelné dilema.

Kolabující výroba papíren přiměla koncem října 1945 vládu k rozhodnutí po dobu měsíce listopadu zastavit všechna periodika s výjimkou deníků a několika ústředních týdeníků. Úsporný režim poskytl příležitost ke značné redukci titulů, neboť ministr Informací vyhláškou vzápětí stanovil, že od 1. prosince budou moci vycházet jen ty noviny a časopisy, které k tomu získají povolení na základě nově podané žádosti. Osmadvacátého listopadu se v kabinetu ministra sešla porada zúčastněných subjektů, která dospěla k dohodě o kritériích, na jejichž základě restrikce postihla určité regionální deníky a týdeníky, a navíc byly sníženy náklady časopisů. Toto regulační opatření spolu s právě probíhající měnovou reformou, jež vedla k poklesu koupěschopnosti obyvatelstva, a tím i k dalšímu všeobecnému snížení nákladů novin a časopisů nebo i k jejich zániku, znamenalo výrazný zásah do struktury poválečného tisku. Ke konci roku 1946 tak v českých zemích vycházelo celkem 28 deníků a 751 časopisů, z toho 87 politických a 128 kulturních. Například ve srovnání s rokem 1940 tak došlo k více než trojnásobné redukci množství vydávaných periodik.

O celkově nepřilíš liberálním přístupu ministerstva Informací k tisku svědčí údaj o počtu schválených žádostí o vydávání časopisů: do začátku října 1946 z podaných 1760 žádostí schválilo pouze 765 a ostatní zamítlo nebo odložilo.⁵⁰ Je nasnadě, že mnohdy přítom hrály roli politické motivy. Kromě toho docházelo i k případům, že ministerstvo z moci úřední určitý časopis zastavilo. Takový zákaz postihl od začátku roku 1947 sociologický časopis *Kruh*, jež vydával Spolek sociologických posluchačů vysokých škol pražských; zřejmě proto, že šéfredaktor František Dědek jako socialista puritánsky idealistického ražení stále ostřeji tepal rozpor mezi vznešenými frázemi a pokleslými pomě-

litických důvodech pak vůbec nelze pochybovat v případě zákazu dopravy a distribuce šesti slovenských krajaňských časopisů vycházejících ve Spojených státech.⁵¹ Zejména od podzimu 1947 také docházelo k incidentům, kdy státní zastupitelství nebo národní výbory ze své vůle nebo z podnětu ministerstva vnitra či Informací nařizovaly zabavit výtisky některých nekomunistických periodik, která podle jejich názoru obsahovala články poškozující státní zájmy. Proti těmto případům protestovali demokratičtí novináři i politické a obvykle se jimi pak zabýval soud.

Ihned poté, co se Kopeckého úřad ujal tiskových pravomocí, začal v duchu přijatých restriktivních zásad připravovat předlohu zákona o prozatímní úpravě poměrů v českém tisku, který měl být vydán jako jeden z dekretů prezidenta republiky. Národní socialisté a lidovci si však už uvědomili nebezpečí plynoucí z legislativní fixace současného stavu, zejména ze soustředění moci v rukou ministra informací, a v meziministerském připomínkovém řízení koncem srpna 1945 vyslovili k návrhu předlohy tolik výhrad, že se ani nedostal na jednání vlády. Zdůrazňovali především argument, který se pak neustále vracel ve veřejných polemikách, že totiž právní úprava vylučující soukromé vydavatele by byla v rozporu s platnou ústavou, která zaručuje svobodu tisku. Navrhovali proto, aby tiskový zákon byl koncipován až v souvislosti s formulací nové ústavy nebo do ní nějakou formou vtělen. Při této příležitosti i později se ukázalo, že v chápání svobody tisku mezi nimi a zejména jejich komunistickými oponenty zeje nenápadný, avšak stěží překonatelný příkop. Komunisté a jejich spojenci tvrdili, že tento pojem nemůže znamenat neomezenou svobodu vydavatelského podnikání, jejíž trpké plody prý sklízela první republika, neboť se zákonitě zvrhne v kořistnickou zvlášť bezskrupulózních jedinců ženoucích se za svým ziskem, nýbrž že se jedná o stav, kdy novinář má zajištěno právo bez tlaku cenzury a soukromého šéfa psát v souladu se zájmy národa, což údajně garantují Instituce Národní fronty. Demokraté, hlavně z řad novinářů, poukazovali na to, že svoboda slova a vydavatelská nezávislost jsou dvě strany jedné mince a že strany mohou být mocnějšími cenzory než kterýkoli soukromník. Přitom se však nezřídka dostávali do vnitřního rozporu, neboť ve své většině připouštěli, že aspoň do jisté míry „neomezená volnost musí ustoupit veřejným zájmům“ a „svoboda jednotlivce se musí podříditi svobodě celku“, jak se v této souvislosti vyjádřil prezident Beneš.⁵²

Novináři na Slovensku byli podobného zápolení do značné míry ušetřeni. V čele pověřenectva Informací totiž stanul člen Demokratické strany Samuel Belluš, který nebyl nijak nakloněn zavádění revolučních novot. Namísto přípravy restriktivních zákonů se opíral o dřívější předpisy. Jeho úřad se omezoval na administrativní registraci tisku a jinak do jeho činnosti nezasahoval, takže na Slovensku mohly vycházet i soukromé časopisy s politickým zaměřením. Pověřenectvo Informací ani nedisponovalo mocenskými nástroji k po-

Na jaře 1946 ministerstvo Informací učinilo dílčí ústupek hlasům volajícím po uvolnění regulace tisku, když „vynikajícím osobnostem“ přiznalo právo vydávat vlastní umělecké a vědecké časopisy. Tak se mohl Václav Černý zase sám legálně ujmout vydávání *Kritického měsíčníku*, Josef Laichter obnovil *Naši dobu*, Oto Girgal *Otázky divadla* nebo grafik Jan Štenc časopis *Umění*. Dvě proslulé osobnosti po návratu z koncentračního tábora také našly způsob, jak obejít zákaz vydávat politický tisk. Peroutkův deník *Svobodné noviny* a týdeník *Dnešek* zaštilo reprezentativní Sdružení kulturních organizací a Emil František Burian si pro vydávání týdeníku *Kulturní politika* vytvořil Kruh přátel divadla E. F. Buriana. Takovéto řešení by však sotva prošlo jedinici s menším renomé a jistě nikomu, kdo by chtěl zpochybňovat základy režimu třetí republiky.

Osmadvacátého května 1947 Ústavodárné národní shromáždění definitivně schválilo zákon o postavení redaktorů a svazech novinářů, který ovšem stávající poměry nijak podstatně neměnil. Demokratičtí žurnalisté oceňovali, že respektuje právo novinářů psát svobodně v souladu se svým svědomím (přestože institucionální záruky k tomu nadále scházely), na druhé straně však nejčastěji kritizovali fakt, že výkon novinářského povolání je vázán na členství v jednotné novinářské organizaci. Svaz českých novinářů a Svaz slovenských novinářů, které v květnu 1946 vytvořily jako společný reprezentativní orgán Ústřední svaz československých novinářů, se tak staly v podstatě profesními komorami s povinným členstvím. Pod nejasně formulovanými zámkami mohly ze svých řad vyloučit nekonformní členy a zbavit je tím veřejné činnosti, přičemž uzákoněné právo na odvolání k ministerstvu informací neskýtalo velkou naději na nestranné přezkoumání verdiktu. Toto možné nebezpečí bylo citelněji vnímáno v českých zemích, neboť vedení Českého svazu novinářů, jehož předsedou byl zvolen levicový národní socialista Otakar Wünsch, bylo zabarveno hodně do ruda.

Kopecký a jeho úředníci nepřestali čas od času naléhat na vydání tiskového zákona v duchu původních záměrů, jež se řídily autoritářskou zásadou, že co není povoleno, je zakázáno, avšak pro odpor demokratických sil neměli zatím šanci jej prosadit. Jaký ideál jim přitom tanul na mysli, vysvitá zřetelně z formulace, že „konečným cílem plánování v oboru časopisectví má být, aby v každém oboru života vycházelo tolik časopisů, kolik jest jejich objektivně třeba“.⁵³ Mezitím se iniciativy chopilo ministerstvo vnitra řízené komunistou Václavem Noskem, které přišlo s nápadem na znovuzavedení cenzury. Vláda se pak na své schůzi 27. srpna 1946 usnesla „na podnět ministra vnitra podle návrhu náměstka předsedy vlády dr. J. Šrámka, že pověřuje předsednictvo vlády, aby pojednalo o námětu ministra vnitra na zavedení dodatečné cenzury tisku“.⁵⁴ Vstřícný postoj Jana Šrámka se může zdát překvapivý, předseda lidové strany si však od cenzury s přesně stanovenými pravidly sliboval omezení pravomocí ministerstva informací a s podobným návrhem ve vládě sou-

potom Nosek na základě pokynu předsednictva vlády zkoumal možnosti, jak by se daly aktualizovat předválečné cenzurní předpisy, narazil na nesouhlas u vlastního komunistického aparátu. Sedmý odbor ministerstva, tvořený strukturami Státní bezpečnosti a politického zpravodajství, se vyjádřil, že „považuje za neslučitelné se zásadmi lidové demokracie a za politicky neúnosné, aby byl znovu zaveden přežitek dřívějších politických režimů, cenzura tisku, a z těchto důvodů nesouhlasí zásadně s návrhem na obnovení poměrů z doby před okupací“.⁵⁵

Ministerský návrh datovaný 22. února 1947 už od těchto úvah ustoupil a nabízel jiné mechanismy k uplatnění cenzury (užíval pro ni delikátní označení „přehlička tisku“). Formou dodatečné kontroly povinných výtisků jí měly vykonávat okresní národní výbory, okresní ředitelství Sboru národní bezpečnosti a státní zastupitelství ve funkci tiskových úřadů, nad nimiž by bděla ústřední tisková komise při ministerstvu vnitra, vydávající směrnice, co se v tisku nesmí kritizovat. Pokud by se některý časopis svým psaním ocitl v rozporu s platnými zákony nebo „veřejným zájmem“, mělo se mu dostat dvojího varování; napotřetí by pak nastoupila represe, jejíž předpokládané formy zahrnovaly „tiskové zabavení, zákaz rozšiřování a odnětí povolení k tisku“.⁵⁶ Není bez zajímavosti, že resort národněsocialistického ministra spravedlnosti akceptoval návrh téměř bez výhrad. Represivní opatření naproti tomu odmítalo ministerstvo zahraničí, a zvláště ministerstvo obrany, podle něž by byla v rozporu „s myšlenkou svobody tisku ústavně zaručenou a v československém lidu vžitou“.⁵⁷

Na podzim 1947, v souvislosti s přípravami komunistů k uchopení moci, vstoupil boj o cenzuru do nové fáze. V listopadu vydalo velitelství Sboru národní bezpečnosti svým úřadovněm pokyn k případnému stíhání redaktorů za širokou škálou prohřešků proti „veřejnému zájmu“. Komunisté na ministerstvech vnitra a informací se dohodli na společném postupu a 22. prosince začal fungovat speciální kontrolní odbor, který dostal za úkol registrovat závadné články o následujících tématech: „a) dvouletý hospodářský plán, b) štvání proti slovanským národům, c) otázky zásobovací a vyživovací, d) základní linie naší vnitřní a zahraniční politiky, e) věci obrany státu“.⁵⁸ Odbor měl pak instruovat orgány Státní bezpečnosti, které by se postaraly o trestní postih. O tři dny dříve, 19. prosince, náměstek ministra zahraničí Vladimír Clementis referoval na zasedání vlády o protestech velvyslanectví Jugoslávie, Bulharska a Rumunska proti údajnému ostouzení těchto zemí v československém demokratickém tisku a žádal různé kroky, které by zamezily podobným „provokacím“ vůči československým spojencům. Demokratičtí ministři připouštěli, že uvedené články mohly být vskutku v rozporu se státními zájmy a napříště je jim nutno předejít, zároveň však namítali, že komunistický tisk si také nebere servítky vůči Západu a jeho představitelům. Nato se rozproudila obsírná debata, zda z oficiálně uznávaného rozlišení mezi státy spojeneckými a spřá-

nakonec vyzval ministra spravedlnosti Drtínu, aby posoudil, na základě jakých paragrafů je možné stíhat autory článků, kteří budou kritizovat spojenecké státy a smlouvy, jež s nimi Československo uzavřelo. Operativně zřízená komise Národní fronty pak dospěla k závěru, že je nutno vypracovat nový tiskový zákon, který by zajišťoval cenzurní dohled nad tiskem. Namísto dalších politických tahanic se však komunistům za dva měsíce uvolnily ruce, aby se s „reakčním“ tiskem konečně vypořádali podle svých představ.

Na závěr této kapitoly bude účelné alespoň v hrubých obrysech nastínit ideově-politické spektrum českého tisku ve třetí republice. Z praktických důvodů se omezí na deníky a nejdůležitější politicky relevantní časopisy.

Pátěf mocného radikálně levicového proudu tvořil komunistický tisk, tedy především deníky *Rudé právo*, brněnská *Rovnost*, ostravská *Nová svoboda*, olomoucká *Stráž lidu* a plzeňská *Prauda* spolu s politickými týdeníky *Tvorba* a *Nedělní noviny*. Koncem roku 1946 celkový náklad deníků KSČ činil asi sedm set tisíc výtisků. Hlavním deníkem slovenské komunistické odnože byla bratislavská *Prauda*. Věrným spojencem komunistů byl odborářský tisk – deník *Práce* (dvě stě padesát tisíc výtisků), týdeníky *ÚRO*, *Lidová kultura* a satirický *Dikobraz*. V zásadě prokomunistickou orientaci zastávaly deníky dalších „masových organizací“, jako Svazem české mládeže vydávaná *Mladá fronta* (osmdesát tisíc) a Jednotný svaz českých zemědělců reprezentující *Zemědělské noviny* (sto dvacet tisíc), dále armádní deník *Obrana lidu* (osmdesát tisíc) a Burianův týdeník *Kulturní politika*.

Tisk demokratické levice, respektive z tehdejšího pohledu politického středu, představovaly v první řadě deníky národních socialistů *Svobodné slovo*, brněnské *České slovo*, ostravské *Nové slovo*, olomoucké *Volné slovo* a plzeňský *Svobodný směr* (celkový náklad asi pět set tisíc výtisků) spolu s týdeníky *Svobodný zítřek* a *Masarykův lid*. Blízkou pozici zastávaly Peroutkovy nadstranické *Svobodné noviny* (sedmdesát tisíc) a *Dnešek* i deník České obce legionářské *Národní osvobození* (čtyřicet tisíc). V tomto širokém proudu si udržovaly svůj výrazný profil tři měsíčníky: Černého *Kritický měsíčník*, Hromádkova *Křesťanská revue* a Mackova *Naše doba*. Nepříliš zřetelný prostor mezi radikální a umírněnou levicí zaujímal sociálnědemokratický tisk, konkrétně deníky *Právo lidu*, brněnský *Čin*, ostravská *Československá demokracie*, plzeňský *Nový den*, liberecká *Stráž severu* (souhrnný náklad asi tři sta čtyřicet tisíc výtisků) a týdeníky *Cíl* a *Svět práce*.

Nejméně početnou skupinu tvořil nesocialistický politický tisk, reprezentující z dobového pohledu pravici. Zahrnoval lidovecké deníky *Lidová demokracie*, brněnskou *Národní obrodu*, ostravský *Hlas* a v Olomouci vycházejícího *Osvobozeného našince* (celkový náklad asi tři sta dvacet tisíc výtisků) a týdeníky *Obzory* a *Vývoj*. Na Slovensku příbuznou linii reprezentoval tisk Demo-

Nešalebné obzory

Československý tisk v prvních týdnech po osvobození země připomínal laděním svého zpravodajství a komentářů optimistický, avšak poněkud strojeně znějící koncert národní jednoty, v němž bylo nejčastěji slyšet motivy zúčtování s poraženým nepřítelem a odhodlaného budování. V sobotu 25. srpna však do něj vpadl nellbozvučný akord. Toho dne vyšlo první číslo týdeníku pro politiku a kulturu *Obzory*, který začal nezvykle kriticky poukazovat na znepokojivé rysy režimu třetí republiky a poskytovat svým čtenářům nezastřený výhled na dění do všech světových stran, zejména však směrem západním.

Myšlenka na vydávání svobodomyšlného časopisu se zrodila za válečných let v londýnském exilu v diskusích mezi novináři Pavlem Tigridem, Ivo Ducháčkem a Karlem Brušákem, kteří tehdy působili v československém vysílání rozhlasu BBC. První dva se po návratu do vlasti uchýlili se svou iniciativou pod křídla Československé strany lidové, která ve svém programu odmítala socialismus ve všech mutacích, zatímco posledně jmenovaný, skeptický vůči dalšímu vývoji domácích poměrů, zůstal v Londýně. Podle vzájemné dohody mohla každá strana Národní fronty vydávat dva celostátní týdeníky s politickým obsahem, jeden oficiálně určený spíše k její reprezentaci a druhý s primárně politickým zaměřením. Zpráva tiskového odboru lidové strany za druhý srpnový týden roku 1945 se zmiňuje o přípravě prvního čísla takovéhoho politického týdeníku s názvem *Obzory* a uvádí také předpokládanou sestavu redakce; měli ji tvořit Ducháček jako šéfredaktor a dále Bohdan Chudoba, Jan Strakoš, Jan Čep a Aloys Skoumal.⁶⁹ Nápadná je převaha literátů, kteří by asi časopis orientovali více na kulturní tematiku. O dva týdny později si však první čtenáři mohli přečíst, že nový týdeník řídí Ivo Ducháček a Pavel Tigríd spolu s redakčním kruhem ve složení Helena Koželuhová, Bohdan Chudoba a Jan Strakoš, který přitom zastával funkci odpovědného redaktora. Jako vydavatel byla uvedena Lidová demokracie, společnost s ručením omezeným, kterou strana zřídila jako svou monopolní tiskovou vydavatelskou organizaci.

V jedné redakční místnosti paláce Charitas na Karlově náměstí, pod jehož střechou sídlily všechny pražské redakce ČSL, se tak sešla pětice výrazných osobností, které měly předpoklady k tomu, aby svým rukopisem vyzvedly časopis z obecně převládající žurnalistické šedi. Na druhé straně tato sestava přinášela trochu problém, protože temperamenty a jisté názorové rozdíly členů redakce neposkytovaly vždy záruku vzájemné shody.

Nejvíce novinářských zkušeností měl za sebou teprve dvaatřicetiletý Ivo Ducháček, který současně představoval jednu z největších nadějí tehdejší demokratické politiky. Rodák z Prostějova už za svých právnických studií v Brně psal hry pro brněnský rozhlas a spolupracoval s tamní redakcí *Lidových novin*. Po přechodu do pražské redakce byl v roce 1936 vyslán jako zahraniční

ci zbytku Československa se dal jako novinář a diplomat do služeb politického exilu, který v Paříži vznikl pod patronátem Huberta Ripky. Řídil tamní kancelář, která shromažďovala informace pro zahraniční odbojovou akci, a redigoval její zpravodajský bulletin, později v Londýně vedl anglický týdeník *The Central European Observer*, propagující československou exilovou politiku, pracoval v československém vysílání BBC, působil ve funkci šéfa zahraničního úřadu Huberta Ripky, a především se stal politickým referentem a důvěrníkem předsedy exilové vlády Jana Šrámka. Do Československa se vracel spolu s jednotkami generála Pattona jako styčný důstojník americké armády. V říjnu 1945 byl za lidovou stranu delegován do Prozatímního národního shromáždění, kde byl zvolen předsedou zahraničněpolitického výboru, a tuto funkci zastával i po volbách v nově utvořeném parlamentu. Inteligentní a politicky obratný Ducháček udržoval blízké styky zejména s francouzskými křesťanskodemokratickými politiky a snažil se pod záštitou své strany prosazovat prozápadnější politickou linii. Po únorovém převratu odešel do exilu, nejprve krátce pobýval ve Velké Británii a potom se usadil ve Spojených státech. Dlouhá léta přednášel jako profesor politických věd na New York College a napsal řadu politologických spisů. Posluchači československého vysílání Hlasu Ameriky ho znali z legendárního „Zápisníku Martina Čermáka“, kde pod tímto pseudonymem po třicet devět let, od října 1949 až do své smrti v březnu 1988, bez jediné přestávky každou neděli četl do rozhlasového mikrofonu své reportáže ze všech koutů Ameriky.

Také Pavel Tigríd získal novinářské ostruhy ve válečném rozhlasovém vysílání z Londýna, svůj publicistický křest si však odbyl už jako středoškolák v předválečné Praze. Bohdan Chudoba, od června 1946 rovněž poslanec Ústavodárného národního shromáždění, kromě četných jiných aktivit momentálně psal politické komentáře do brněnského deníku *Národní obroda*, ovšem již ve třicátých letech esejistickou formou glosoval současnou politiku na stránkách *Akordu*. Helena Koželuhová byla právě vycházející žurnalistickou hvězdou, na jejíž komentáře v *Lidové demokracii* nedočkavě čekaly tisíce čtenářů. Jan Strakoš, narozený v předposledním roce 19. století, vystudoval na dvou fakultách historii, literaturu a teologii. Nechal se vysvětlit na kněze, za první republiky však působil jako středoškolský profesor, příležitostně publikoval zejména v katolickém tisku a vydal i odbornou práci ze starších českých dějin. Za války byl vězněn, po osvobození se nejprve uplatnil v *Obzorech* a posléze jako vedoucí kulturní rubriky *Lidové demokracie*. Zároveň přednášel na nově vzniklé Vysoké škole politické a sociální. Po únoru 1948 byl odtud vyhozen a o tři roky později se mu podařilo emigrovat.

Blízkým spolupracovníkem redakce zůstal literární historik, kritik a překladatel Karel Brušák, který referoval o anglické literatuře. Později v šedesátých letech přednášel českou literaturu a historii na univerzitě v Cambridge. Z Londýna kromě něj dopisovali Alfred Dunst... H. G. P... ..

týdeníku se postupně vystřídala řada jmen domácích přispěvatelů, téměř výlučně z okruhu lidoveckého tisku. Mezi autory politických článků, úvah a komentářů výraznější stopu zanechali (kromě původní redakce) Bedřich Bobek, Kamil Fára, Luděk Forman, Ladislav Jehlička, F. Jiřík, Jan Kolár, Karel Kornel, Vladimír Krejčí, Jindřich Kučera, Vladimír Sís, Miloslav Skácel, Stanislav Trčka, Jiří Vlček a František Zástěra. Ekonomické komentáře většinou psali Antonín Pimper a Robert Reska, k zemědělství se vyjadřoval František Našinec, právnické otázky komentoval Bohumil Kučera. Některé politické a hospodářské články pocházely také z pera lidoveckých poslanců. Autory literárních recenzí byli kromě Brušáka nejčastěji Ladislav Jehlička a František Jakubův, o divadle pod společnou šifrou „Pauper“ referovali Ota Ornest, Josef Lederer a Pavel Tigríd, a také většina dalších recenzních příspěvků byla podepsána šiframi. Z českých spisovatelů do týdeníku ojedinelé přispěli esejistickými texty Kamil Bednář, Jan Čep, Pavel Eisner a Egon Hostovský. Původní příspěvky pro *Obzory* výjimečně napsali i renomovaní zahraniční autoři, jako Raymond Aron, Julien Benda nebo britský novinář Herbert William Seton-Watson, v přetisku se objevily statí Georgese Bernanose, Benedetta Croceho, Salvadora de Madariagy, George Orwella či Arthura Koestlera.

Původní náklad *Obzorů* byl pravděpodobně sto dvacet tisíc výtisků, úředním opatřením ministerstva informací byl koncem listopadu 1945 zřejmě snížen na sedmdesát tisíc, a zejména v důsledku dopadů měnové reformy ještě dále poklesl, takže v lednu 1947 činil údajně jen pětadvacet tisíc výtisků.⁶¹ Časopis vycházel v rozsahu šestnácti tištěných stran, pouze na jaře 1947 se kvůli opětovnému nedostatku papíru musel přechodně omezit na poloviční rozsah. Původní formát A4 se od začátku roku 1947 malinko zvětšil. V závěru tohoto ročníku, od čísla 45, čtenáře máto chybné stránkování. Vnější úprava a obsahová struktura týdeníku zůstala po celou dobu jeho existence jednotná. Titulní straně ve střídavém jednobarevném provedení dominovala fotografie a pod ní výrazný, bílými verzálkami vyvedený název časopisu. Aktuální fotografie ze světa politiky, hospodářství, kultury, ale třeba i módy a vůbec všedního života pokrývaly většinou také druhou, předposlední a zadní stranu časopisu. V jejich výběru byla už zřetelně patrná prozápadní orientace redakce, většinou přibližovaly anglofonní země.

Časopis měl od počátku jasnou žurnalistickou koncepci, která se promítala v jeho členění do dvou základních rubrik s názvy „Co se děje ve světě“ a „Kultura ve světě i u nás“, za nimiž následoval oddíl recenzí z různých oblastí kultury. Mezi oběma rubrikami měly své místo hlavní politické a časem i ekonomické komentáře a rozbory, zahraniční reportáže a historické nebo duchovně laděné úvahy. První rubrika představovala v kontextu třetí republiky skutečné novum. Někdy ji otevíral úvodník k aktuální události, hlavně však přinášela systematický, diferencovaný a nezkomolený přehled informací a názorů ze zahraničního, především západního tisku. Liberální, otevřený

způsob sdělování informací umožňoval čtenářům, aby si utvořili vyvážený obraz a vlastní nezaujatý úsudek o domácím i světovém dění. Nenahraditelné bylo toto zrcadlo zejména v reflektování témat zapovězených pro přímou kritiku, například zahraniční politiky a vnitřních poměrů Sovětského svazu nebo vysídlení Němců. Za přehledem cizího tisku následoval blok drobných, většinou nepodepsaných nebo šiframi signovaných politických zpráv, poznámek a glos převážně z domova. Ze svých i externích příspěvků je sestavovali členové redakce, tedy hlavně Ducháček, zpočátku Koželuhová, do podzimu 1946 Tigríd a poté Forman. Druhá hlavní rubrika sestávala většinou z drobnějších příspěvků k rozmanitým kulturním událostem a otázkám. Recenzní blok věnoval pozornost literatuře, divadlu, filmu, hudbě a rozhlasovým pořadům. Celkovou podobu týdeníku doplňovaly některé nepravidelné rubriky, jako čtenářská „Z dopisů redakci“, Tigrídova fejetonistická „Jak se mi líbí“, na komické jazykové přehmaty zaměřená „Jak se píše“, a také ukázky slovního i kresleného humoru, většinou angloamerické provenience.

V programovém úvodníku prvního čísla *Obzorů* redakce vyložila, jakým zásadám chce časopis sloužit. „... rozhodli jsme se vésti svůj list pod štítem čtyř idejí, kterým zpronevěřit se znamenalo by opustit tisíciletou českou tradici etickou a národní: zasvětime svůj list pravdě, demokracii, svobodě a víře.“ V dalších odstavcích rozvedla, co rozumí pod jednotlivými pojmy. „Doby revoluční ... vyžadují zvýšené bdělosti, aby se dobře rozeznávalo mezi pravdou a polopravdou, mezi ideou a heslem, mezi vírou a pověrou. (...) Rozbujelo se u nás mnoho pověr a hesel a i slov, které přestaly mít jakýkoli význam, které se staly znakem, pod nimž si už nikdo nic nepředstavuje – a přece se jich denně užívá v tisku, na veřejných schůzích, v rozhlase. Je třeba očistit náš slovník od frázi a politických pokřiků. ‚Obzory‘ chtějí podle svých sil přispět k tomuto hledání pravdy uveřejňováním informací z celého světa, překlady z cizího tisku a knih, odborným a věcným referováním a co možná jasným slohem a jasnou řečí.“ Skutečnou demokracii v Masarykově duchu redakce charakterizovala jako syntézu všeho, „co bylo nejlepšího v demokratické ideji, jak se zrodila z liberalismu minulého století, s novými poznatky věd sociálních a s moderními a zcela oprávněnými požadavky těch širokých lidových mas, které v Evropě dosud byly šizeny sociálně, hospodářsky i mocensky“. Věrnost svobodě, psala redakce, „ukládá nám, abychom přemáhali a překonali rys únavy, pasivity a lhostejnosti, jež lze dnes pozorovat v našem veřejném životě a který leckde hraničí s pohodlnou prostředností a ustrašeností tam, kde běží o základní pilíře našeho národního a lidského etosu.“⁶² Že v tomto programovém prohlášení nešustila planá slova, dokazovali redaktori *Obzorů* po celou dobu jejich existence. A naznačil to přesvědčivě hned následující výtečný komentář „Černý a bílý“ z pera Heleny Koželuhové, v němž autorka sarkasticky poměřila halasné tažení proti uměleckému kýči s nebyvalým rozkvětem mnohem šedilivějšího, byť politického

Tvárnost *Obzorů* určovaly tři rozměry: zřetelně prozápadní, přesněji řečeno anglofilní orientace, opozice vůči socialismu a důraz na křesťanské hodnoty.

První rys byl snad nejnápadnější pro svou jedinečnost mezi tehdejšími časopisy. V zahraničních ohlasech obvykle dominovaly články z britských liberálních, konzervativních i socialistických novin (co do početnosti byly následovány referencemi z tisku amerického a francouzského), od poloviny roku 1947 se týdeník dokonce napojil na zpravodajský servis listu *The Manchester Guardian*. Tigrídovy a Brušákovy přehledné statě a recenze mapovaly anglickou literaturu, autoři z Británie byli na stránkách časopisu jako doma. Pravdivá prezentace ostrovní demokracie, jejího svobodného myšlení, tisku, způsobu života a hrdinství v době, kdy rok jako osamocená výspa čelila německému náporu, neměla jen vyvažovat kurz levicových žurnalistů, obracejících oči svých čtenářů stále více k vysnívanému ruskému východu. Uvedené zaměření vycházelo z přesvědčení, že Velká Británie může jako jediná země vytvářet účinnou protíváhu sovětskému vlivu v Evropě. V tomto duchu Pavel Tigríd stylizoval ve čtvrtém čísle *Obzorů* programový článek „Otevřený list Britům“, ve kterém adresáři vyzval k přijetí plné odpovědnosti za budoucí vývoj na kontinentě a vyznal se z obdivu k jejich „demokratickým, staletou tradicí zpevněným institucím, smyslu pro spravedlnost a svobodu“. Proto se také spolu s Ducháčkem zasažoval o uzavření spojeneckých smluv s Británií a s Francií, které podporovala lidová strana.

Druhým rysem, jímž se *Obzory* a v méně výrazné podobě lidovecké deníky odlišovaly od ostatní české publicistiky, bylo jejich jednoznačně odmítavé stanovisko vůči socialismu jako ideologickému konceptu a společenskému systému, a to ve všech aktuálně předkládaných podobách. To, co přemnozí současníci nazývali pokrokem, zpochybňovači šťastných zítřků považovali za cestu otroctví. V chybách, které údajně diskreditovaly pravou tvář socialismu, spatřovali jeho atributy. Nečisté prostředky, které prý nikdy neměly být ospravedlněny čistotou účelů, podle jejich názoru logicky plynuly z povahy těchto účelů. Tažení komunistů k moci neposuzovali jako pouhý projev fanatismu politických extrémistů a neukojených ambicí prospěchářů, ale jako nejdůslednější realizaci představy o dokonalé společnosti, nerozdělené přehradami majetkových a stavovských privilegií. O těch, kteří se nechávají strhnout takovou bludnou ideou, soudili, že mají sice třeba srdce na pravém místě, nicméně jejich rozum upadá do hypnotického spánku, takže nakonec pomáhají razit cestu „od humanity přes kolektivismus k bestialitě“.⁶⁴

Křesťanské mravní ideály byly pro publicisty z *Obzorů* a ostatního lidoveckého tisku vesměs tím, co poskytuje transcendentní zakotvení politické demokracii a životu vůbec. Ve výše zmíněném redakčním úvodníku sice figurovala věta: „spatřujeme v myšlence křesťanského uspořádání společnosti myšlenku vpravdě revoluční a chceme se zasadit o prosazení její autority“. Ni-

satele nicméně nezavazovala k úzkostlivému výkladu podle směrnic papežských sociálních encyklik. Řada článků vycházela z jejich premis, osvětlovala jejich význam a zamýšlela se nad jejich aplikací v hospodářské politice, avšak duch klerikalismu a doktrinárního myšlení, prostupující dosud organismus lidové strany, *Obzory* nepěstovaly. A tak se zde vedle seriálu úvah Bohdana Chudoby na téma „co je to křesťanská politika“ nebo výkladů křesťanského reformismu z pera poslance Václava Chytila mohl objevit například obsáhlý, nezaujatý (a patrně v Čechách vůbec první) referát o knize Friedricha von Hayeka *Cesta do otroctví* či programová charta belgické liberální strany.

Nejvíce místa však *Obzory* věnovaly kritice konkrétních projevů a aspektů, jimiž se vyznačoval nástup nového řádu. Popisovaly absurdity plánování a úpadek donedávna prosperujících podniků, strefovaly se do „nové šlechty“, která se usadila na místech vypuzených odborníků a vysávala státní rozpočet, poukazovaly na falešnou nadstranickost a totalitní praktiky odborů, svazu mládeže a jiných „masových“ organizací, vystupovaly na obranu sedláků před Đurišovými pozemkovými reformami, hájily svobodu tisku a umělecké tvorby, stavěly na pranýř prodejnost, ustrašenost a ignoranci vzdělanců, tepaly porušování právního řádu a snahu nahradit jej „právní vůlí lidu“, upozorňovaly na případy revolučního teroru. Za květnatými frázemi o velké době publicisté z *Obzorů* viděli konkrétní osudy lidí, kteří skončili pod jejich koly: odbojáře, který se stal obětí „lidové spravedlnosti“ v režii kolaboranta s rudou páskou na rukávě; penzistu živořícího bez pomoci, poté co byl vyštván národními správci z pečovatelského útulku; zoufalou ženu, která ze svých naspořených peněz nemůže zaplatit opravu vyhořelého domku, neboť přes nekonečné obíhání úřadů nezískala povolení, aby si vybrala část svých státem vázaných vkladů. Donkichotské souboje sváděli s rituální stínohrou ideologizovaného jazyka, jehož metastáze prorůstaly a rozkládaly sféru veřejné komunikace. Za pojmy jako „lidová demokracie“, „lid“, „kolektiv“, „reakce“, „fašismus“ odhalovali základy nových nápadníků moci diskreditovat odpůrce, vyloučit je z národní politosti a nahradit skutečnost ideologickým konstruktem.

Obzory splňovaly všechny předpoklady, aby se brzy staly terčem nenávistných útoků radikálně levicového tisku a aby se kolem nich rozpoutaly politické aféry. Hněv komunistů a jejich spojenců na sebe přivolaly v prvé řadě tím, že se výrazně zasloužily o prolomení mlčení kolem některých tabuizovaných témat. Tak tomu bylo už na podzim 1945, kdy jako první a nadlouho jediné periodikum s nadregionálním dosahem otiskovaly informace o ukřutnostech páchaných při internování a divokém vysídlování sudetských Němců. Pavla Tigrída k prezentaci tohoto ožehavého problému přivedl křesťanský humanista Přemysl Pitter, který jako člen zdravotně-sociální komise Zemského národního výboru v Praze prováděl revizi ve sběrných táborech, kde bylo soustředěno německé obyvatelstvo určené k deportaci. K otevření tématu ve svém osmém čísle *Obzory* využily kritiky, která se proti zacházení

s Němci zvedla v západním tisku, a připojily se k ní konstatováním, že aktéři násilností i jejich obhájci v šovinistické části českého tisku se snižují „na roveň sadistickým německým gangsterům, kteří nerozlišovali mezi vinnými a nevinými, mezi muži a dětmi, mezi trestem a pomstou“.⁶⁵ Od 27. října pak po dva měsíce v nové, pro tento účel zavedené rubrice otiskovaly dopisy čtenářů, kteří přinášeli působivá svědectví o případech teroru nejen vůči Němcům, ale i vůči Čechům bezdůvodně internovaným ve sběrných táborech. Ve dvanáctém čísle se k tématu vrátil Tigríd, když na první stránce varoval, jak vážně utrpěla pověst demokratického Československa na Západě, a připomněl ostudné strádání „dětí za dráty“. Mezitím už vláda pod tlakem Západu 16. listopadu zřídila meziresortní komisi pro kontrolu sběrných táborů a začala vytvářet podmínky k zastavení největších excesů a k zahájení organizovaného vysídlení německých obyvatel. *Obzory* si za svou neohroženou kritiku vysloužily desítky prudkých výpadů, jímž vévodily články v *Rudém právu* a v *Právu lidu*. Angažovanost týdeníku ohledně sudetských Němců se však stala předmětem sporů i přímo v redakci, jelikož nacionalisticky smýšlející Koželuhová jevila pro Tigrídův postoj pramálo pochopení.

Dopisy čtenářů poskytly průchod potlačovaným názorům a emocím, které se týkaly i jiných oblastí veřejného života. Kamenem úrazu se stal dopis bývalého letce RAF, který si stěžoval, že oficiální místa opomíjejí vojáky bojující na západní frontě, zatímco vlivné posty v armádě obsazují protektorátní kolaboranti. Ministr informací Kopecký později na jednání vlády tvrdil, že dopis vyvolal velké pohoršení v armádních kruzích, že generál Ludvík Svoboda nařídil vypátrat pisatele a celé vojenské útvary žádaly zastavení *Obzorů*. Redakce se sice od obsahu dopisu distancovala, už však nezabránila tomu, aby na ni vojenská správa podala trestní oznámení pro hanobení armády.

Také tento případ posloužil Václavu Kopeckému jako záminka k zamýšlené likvidaci nepohodlného týdeníku. Pokusil se k tomu využít vyhlášky svého úřadu z 26. října, která stanovila, že časopisy mohou nadále vycházet jedině po získání nového povolení od ministerstva. Svůj úmysl nepokrytě sdělil v osobním rozhovoru Heleně Koželuhové a opakoval jej na schůzce se zástupci vydavatelů tisku 28. listopadu. Když se s ním později Ivo Ducháček sešel v parlamentních kuloárech, aby si o věci promluvíli, Kopecký ho označil za angloamerického agenta (oba pánové se poté v tisku častovali roztomilými přezdívkami Zloducháček a Zlatokopecký). Třicátého listopadu Kopecký znovu pohrozil při jednání vlády, že týdeník zakáže, neboť prý píše ve fašistickém a reakčním duchu. Redakce *Obzorů* však nedbala výhrůžek a pokračovala ve vydávání časopisu i bez ministerského povolení. Osmého prosince rozhlas odvysílal oznámení ministra informací, které pak povinně musely otisknout také všechny deníky, že *Obzory* vycházejí protizákonně a že se jejich redaktoři tudíž vystavují trestnímu stíhání. Ve zdůvodnění, proč ministr neudělil povolení k jejich vydávání, se pravilo, že časopis „soustavně podrů-

val jednotu Národní fronty a podstatně se uchyloval od vládního programu. Zastával se například kolaborantů a Němců, útočil na naše spojence, zejména na Rudou armádu, a v čísle 12 dokonce napadl čest československé armády.“⁶⁶ Svým typicky denunčantským způsobem přispěchal v *Tvorbě* na pomoc Jiří Taufer, který se snažil dokázat, že v *Obzorech* se zformovala „falanga domácí reakce“, která odhalila své „protidělnické ledví“ a zahájila „soustředěný útok proti všemu, co je zdrcující většně našeho národa drahé“.⁶⁷

Kauza jednoho týdeníku se tím změnila v otázku zásadního významu, která se stala testem schopnosti demokratických politiků čelit nekontrolovatelnému narůstání moci komunistů a bránit i tak zúžený prostor svobody tisku. Celá záležitost se 19. prosince dostala na pořad jednání předsednictva vlády, které mělo svým způsobem kuriózní průběh. Kopecký nejprve zopakoval své výtky a poté požadoval, aby buď byly *Obzory* zastaveny a nahrazeny jiným časopisem, nebo aby se vyměnila jejich redakce a její dosavadní členové byli trestně stíháni. Ministr spravedlnosti za národní socialisty Jaroslav Stránský kontroval návrhem, aby byla zavedena předběžná cenzura po vzoru první republiky. Dohled nad veřejnou publikační sférou by se tak podle jeho představ do značné míry přesunul z ministerstva informací na komisi složenou ze zástupců jednotlivých politických stran. Proti návrhu se zásadně ohradil Klement Gottwald, neboť prý nelze v „lidovědemokratickém“ Československu zavádět nedemokratické manýry, jež v minulosti sloužily k perzekuci komunistů. Nakonec předsednictvo přijalo Stránského návrh, aby ministr informací *Obzory* veřejně pokáral za porušení kázně a aby se tím celá záležitost uzavřela. Kopecký potom upustil od trestního stíhání redaktorů a udělil *Obzorům* kýžené povolení.

Vylíčená aféra ovšem nezůstala pro redakci *Obzorů* bez následků, protože vedení lidové strany se rozhodlo převzít nad časopisem pevnější kontrolu. Záležitosti tisku měl na starosti místopředseda strany a ministr pošt František Hála, který se vůči komunistům choval velmi ústupně a nestránil pravicovým názorům v lidoveckém prostředí. Ve čtvrtém čísle nového ročníku *Obzorů* se objevilo oznámení, že Bohdan Chudoba a Helena Koželuhová na vlastní žádost přestávají být členy redakčního kruhu, že však nadále budou do týdeníku přispívat. To se splnilo pouze v případě Chudoby, Koželuhová zde neotiskla už ani jeden článek. Ve skutečnosti totiž byla z redakce zřejmě vypuzena pro své příliš kritické postoje k Sovětskému svazu. Tak to alespoň koncem dubna vysvětloval Ducháček prvnímu tajemníkovi sovětského velvyslanectví v Praze Zajcevovi, jenž mu vytykal, že *Obzory* zastávají protisovětské postoje,⁶⁸ a podobně se vyjádřil koncem roku i v *Lidové demokracii*. Bylo by to ostatně v intencích Hálovy promluvy k redaktorům lidoveckého tisku 24. ledna, doporučující psát o Sovětech jen kladně a vyzdvihovat rusofilskou politiku Jana Šrámka. Třiatřicátého března pak *Obzory* uveřejnily redakční sdělení, že ma-

Ivo Ducháček byl jmenován šéfredaktorem, Tigríd hlavním redaktorem a Chudoba se Strakošem budou stálými spolupracovníky. Funkci odpovědného redaktora byl pověřen muž s nepravděpodobně příznačným jménem Bedřich Partaj, který se však podle svědectví pamětníků nechoval přísně jako stranický cenzor, nýbrž naopak tolerantně a vůči redakci loajálně.

Změny se odrazily i v obsahu čísel, a to nejen v takových drobnostech, jako že redakce začala uveřejňovat ohlasy také ze sovětského tisku. Kritický náboj článků se znatelně otupil a celkově poněkud ztratily na zajímavosti, takže nebylo divu, že Tigríd musel v létě odpovídat čtenářům, kteří si stěžovali, že *Obzory* už nejsou, co byly. Meze jejich svobody jako stranického tisku se očividně projevíly po vyloučení Heleny Koželuhové z lidové strany, kdy otiskly pouze Chudobův komentář polovičatě vysvětlující oficiální stanovisko vedení a zdání novinářské objektivitu se pokusily zachovat zařazením jednoho částečně polemického čtenářského dopisu. Z útlumu, který na časopis doléhal až do podzimu, nejvýrazněji vynikla kritická bilance nového autora Jana Kolára „Československá demokracie v krizi?“, otištěná 13. července pod pseudonymem Marius. Tentýž autor se postaral o rozruch o dva týdny později krátkou zprávou „Atomická energie a Jáchymov“, jež ho kvůli údajnému vyobrazení státního tajemství přivedla na tři dny do vyšetřovací vazby a jemu, Tigrídovi a Partajovi přivodila trestní stíhání. V září redakci opustil Tigríd, jenž založil nový časopis *Vývoj*, a na jeho místo nastoupil Luděk Forman. Vzhledem k tomu, že Ducháček byl většinou zaneprázdněn svými politickými aktivitami, spočívala na Formanovi hlavní tíha chodu redakce. Přes své malé zkušenosti se s tím postupně vyrovnal natolik zdárně, že Václav Kopecký rok po svém neúspěšném tažení proti *Obzorům* znovu sáhl k pokusu o jejich likvidaci.

Tentokrát napadl další porušení nepsaného zákazu, totiž pravidelné publikování kritických článků ze západního tisku o poměrech v Sovětském svazu. Třináctého listopadu 1946 v informačním výboru parlamentu obvinil *Obzory* ze zločinného protisovětského štvání a označil jejich redaktory za „provokátory, traviče veřejného mínění, lidi, kteří mají houževnatou ctižádost státí se hrdly velezrádných a špionážních afér“, přičemž na dotaz konkrétně jmenoval Chudobu.⁶⁹ O týden později členům výboru nechal rozdat desítky výstřížků z *Obzorů* a *Vývoje*, jež měly tato obvinění doložit. Jeho úředníci ve své horlivosti přitom přehlédli, že mezi inkriminovanými dokumenty figurovaly dokonce citáty převzaté z oficiálního sovětského tisku. Při následujícím zasedání Informačního výboru 18. prosince Kopeckému v rozpravě důrazně odpověděl Ducháček s Chudobou. Odmítl zaměňovat přátelský vztah k Sovětům s bezectným pochlebováním podle návodu Kopeckého ministerstva a vyhradil si právo nadále kritizovat československou zahraniční politiku, která na pařížské mírové konferenci svou promoskevskou servilitou popudila Západ. Chudoba nakonec proti Kopeckému...

mentní kárné řízení za urážku na cti, které se pak v důsledku procedurálních obstrukcí komunistů bezvýsledně táhlo až do únorového převratu. Redakce *Vývoje* aféře věnovala dva zásadní články a Pavel Tigríd v *Lidové demokracii* podrobil československé tiskové poměry kritickému srovnání s poměry v Británii. Z druhé strany se opět ozvala komunistická *Tvorba*, která počátkem roku 1947 pod titulkem „Svoboda psaní anebo svoboda lhaní“ otiskla dvoudílný redakční rozbor „podvratné činnosti“ obou týdeníků lidové strany. Přiloženě v něm dospěla k závěru, že „postup *Obzorů* proti Sovětskému svazu je koordinován se všeobecným plánem evropské reakce“ a že *Vývoj* představuje pátou kolonu, „která využívá svobody tisku, aby ji mohla později pohřbit, která hlásá demokracii, aby mohla lépe vésti boj proti ní“.⁷⁰

Kopeckého bublina sice splaskla, ale už v únoru 1947 se kolem *Obzorů* rozvířila další aféra, tentokrát dokonce mezinárodního formátu. Od čtvrtého čísla třetího ročníku týdeník zavedl rubriku „Hlas Německa“, jež sestávala z výroků různých osobností německé historie, dosvědčujících jejich věrolomnost a agresivní úmysly. Název rubriky, tištěný švabachem, ani její obsah vcelku nepotřebovaly komentáře. V sedmém čísle se však objevila slova vyzvedávající německo-sovětské spojení, která pronesl Adolf Hitler v Reichstagu v den přepadení Polska. Osmnáctého února sovětský velvyslanec v Praze Valerian Zorin adresoval ministru zahraničí Janu Masarykovi protestní notu, v níž ho s odvoláním na tendenčně protisovětský kurz *Obzorů* naléhavě žádal o sdělení, „jaká opatření hodlá vláda československá podniknout v důsledku uveřejňování podobných provokačních zmínek, které jsou ve zřejmém nesouladu s přátelskými a spojeneckými vztahy existujícími mezi našimi státy“.⁷¹ Hned následujícího dne se Ivo Ducháček sešel s Masarykovým náměstkem Vladimírem Clementisem a po poskytnutém vysvětlení byl písemně ujistěn, že ministerstvo zahraničí v počínání *Obzorů* nespátňuje protisovětský záměr. V dopise zaslaném Masarykovi pak znovu objasňoval, že jde o „politováníhodné nedorozumění“. Masaryk ve své odpovědi Zorinovi 7. března sdělil, že redakci *Obzorů* byla udělena úřední výstraha, a ujistil ho, že postup týdeníku rozhodně odsuzuje.

Mezitím ovšem komunisté rozpoutali proti *Obzorům* ostrou kampaň, a to nejen v tisku. Vzápětí poté, co se zpráva o sovětské notě objevila v *Rudém právu*, začaly na úřad vlády, na ministerstvo informací i do redakce týdeníku docházet desítky rezolucí závodních rad i dalších organizací, jež odsuzovaly „štvání“ *Obzorů*, žádaly jejich zastavení a potrestání redaktorů, a dokonce vyhrožovaly jejich lynčováním. Jejich stylizace prozrazuje, že za tři desetiletí, jež uplynula do proslulé kampaně proti Chartě 77, se projevy rozhořčení „pracujícího lidu“ takřka nezměnily. Například závodní organizace Škodových závodů Praha-Smíchov zdůraznila, že si nenechá „rozvracet klid, tak po-

osazenstva co nejostřeji odsoudily štvavé psaní *Obzorů*". Podobně odborová organizace a závodní organizace brněnské Zbrojovky „v zájmu klidné budouvatelské práce“ žádaly, „aby Národní fronta a vláda zaujala stanovisko proti štváčům a záškodníkům republiky a použila všech zákonných prostředků k likvidaci těchto nekalých záměrů“.⁷²

Po celý rok 1947 kromě toho *Obzory* vedly polemiku s časopisem Slovanského výboru SSSR *Slavjaně*, který v návaznosti na Zorinovu nótu ve třech pokračováních v březnu, červenci a prosinci odhaloval „protisovětské ledví“ těchto „lupičů“ či „zbojníků pera“. *Rudé právo* si nenechalo ujít příležitost a otisklo výtah z článků 2. října 1947 a 18. ledna 1948 pod názvy „Lupiči pera se vykrucují“ a „Zbojníci pera si hrají na hlupáky“. Ve druhém z nich se čtenáři mohli dočíst, že *Obzory* štvou proti SSSR „na objednávku svých zaměstnavatelů, kteří mají měšec plný dolarů“, a že „pan Ducháček, který se kryje za svatou objektivitu, rozšiřuje fašistickou slátaninu, rozšiřuje imperialistické a nelidské ideje, které jedem fašismu otravují ovzduší“.

V době vypuknutí sovětské aféry se ovšem *Obzory* ocitly v popředí zájmu ještě z jiného důvodu. Dvaadvacátého února 1947 publikovaly explozivní článek „Ostrá bilinská kyselka“, popisující bezuzdný teror, který krátce po osvobození rozpoutalo komando samozvaných „revolučních správců“ v severočeském lázeňském městě. Autorem článku, který vyšel pod pseudonymem O. B. Zornik, byl šéfredaktor *Lidové demokracie* Josef Doležal. Předseda okresního národního výboru v Roudnici nad Labem protiprávně nařídil konfiskaci příslušných výtisků časopisu, avšak poprasku už nebylo možné zabránit. Když navíc o pět dnů později začal Michal Mareš v *Dnešku* odkrývat podobnou krvavou historií, která se udála v České Kamenici, dostaly se obě kauzy na pořad jednání parlamentu. Ministerstvo vnitra bylo nuceno zahájit vyšetřování událostí v Bilině a za měsíc po otištění článku se bezpečnostní výbor parlamentu rozhodl zřídit nezávislou poslaneckou komisi k prošetření obou případů.

Koncem roku 1947, s postupem komunistů k moci, *Obzory* vystupňovaly svou kritiku jejich totalitních praktik a nikterak před čtenáři nezastíraly, že demokracie v Československu balancuje na okraji propasti. Zcela otevřeně psaly o komunistických represích v dalších „lidovědemokratických“ státech a varovaly před podobným domácím scénářem. Jeho možný počátek spatřovaly v údajném odhalení „spiknutí na Slovensku“ a kritizovaly české demokratické politiky, že svým zdánlivě nestranným postojem jen nahrávají komunistům a podřezávají pod sebou větev. Ještě jednou se *Obzory* staly předmětem diplomatického incidentu. Dvaadvacátého listopadu otiskly krátkou zprávu „Kominforma zahajuje v Bělehradě“ a 13. prosince pod titulkem „Kominforma – komunistická internacionála“ přetiskly článek z italského listu *Il Tempo*, popisující novou, konfrontační strategii komunistického hnutí v Evropě. O dva dny později *Rudé právo* informovalo o komunistické kážděbě...

ktej odsoudil údajné lži *Obzorů*, převzaté z „italského fašistického tisku“. Devatenáctého prosince na zasedání vlády oznámil Vladimír Clementis, že obdržel „dvě neobvykle ostře formulované nóty jugoslávského velvyslanectví“. První z nich ze 7. prosince protestovala proti výše uvedené listopadové zprávě jako „překroucené a pomlouvačné“; druhá, úplně čerstvá, se pak týkala jedenapadesátého čísla *Vývoje*, které reprodukovalo „francouzskou karikaturu maršála Tita jako Napoleona, přičemž je vyobrazen ve vzezření, které se podobá částečně Göringovi a částečně Mussolinimu“.⁷³ Přisadil si také rumunský chargé d'affaires, který si stěžoval na článek o vůdcích rumunských komunistů v *Obzorech* z 29. listopadu. Přítomný ministr pošt František Hála vyjádřil nad články své politování, obligátně se dušoval věrným přátelstvím lidové strany k Sovětskému svazu a sliboval, že v jejich listech zjedná pořádek. Ještě v posledních lednových dnech roku 1948 *Obzory* sklízely kritiku na sjezdu novinářů „slovanských a spřátelených zemí“ v Bělehradě. To už se však jejich dvouapůlletá historie chýlí ke konci. Jedenadvacátého února vyšlo poslední číslo a o tři dny později samozvaný představitel „obrozené“ lidové strany Josef Plojhar v čele revolučního komanda zabral pražské ústředí Českých akciových tiskáren, aby mohly sloužit novému režimu.

Prehistorie časopisu *Vývoj* spadá do léta 1945. V červenci se ministr František Hála dohodl se zástupci ministerstva informací na vydávání lidoveckého týdeníku pro mládež, jenž měl nést název *Nové dílo*. Šéfredaktorem se měl stát Ctibor Mařan, propagátor odkazu Alfréda Fuchse a autor zajímavých esejů o mentálních kořenech nacismu a brožury *Naše křesťanská tradice*, který v té době byl osobním tajemníkem Jana Šrámka. (Po svém zatčení v březnu 1948 Mařan do policejního protokolu vypověděl, že proti jeho kandidatuře se postavil Hála.) Pro funkci odpovědného redaktora se počítalo s Jaroslavem Pecháčkem, aktuálně předsedou Klubu lidových akademiků, který brzy nastoupil namísto Mařana do funkce Šrámkova tajemníka. Kopeckého úřad však dal vzápětí najevo, že k vydávání mládežnického časopisu nedá souhlas, neboť Ústřední odbor mládeže ČSL nevstoupil do Svazu české mládeže, a vynutil si tím taktické ústupky. Výkonný výbor ČSL v nové žádosti o povolení z poloviny září vynechal zmínky o tom, že by časopis byl určen mládeži, jako řídící orgán uváděl redakční radu a přicházel také s novým názvem *Vývoj*, který měl zřejmě lépe znít ušim pokrokového ministra. Koncem listopadu se na schůzce ministra informací se zástupci tisku dohodlo, že *Vývoj* začne vycházet od ledna 1946 v nákladu sedmdesát tisíc výtisků.

Leč obligátní „nedostatek papíru“ způsobil další odklady, které přižívaly vnitrostranické spory o koncepci a vedení časopisu. Žurnalistická obratnost a zřejmě taky známost z londýnského exilu v očích Hály pro tuto roli favorizovala Tigrída. Proti tomu se však stavělo tradicionalisticky založené vedení li-

Poznámky

1. V devadesátých letech vyšlo několik knižních antologií z české publicistiky z období 1945–1948. Vybrané články Ferdinanda Peroutky z *Dneška* a *Svobodných novin* byly zahrnuty do druhého svazku výboru z jeho politické publicistiky z let 1918–1948 *O věcech obecných*. Uspořádal a edičně připravil Daniel Bohdan. SPN, Praha 1991. Kulturně-politické statě a polemiky Václava Černého, jež tvořily páteř *Kritického měsíčníku*, vyšly v knize *Skutečnost svoboda*; její druhá polovina přináší navíc výběr z dobových statí různých autorů, které nabízejí pohled na širší souvislosti Černým diskutovaných témat. Publikaci edičně připravili Jan Šulc a Jaroslav Kabiček a vydal v roce 1995 Český spisovatel. Výbor z burcujících reportáží Michala Mareše v *Dnešku* je součástí Marešovy knihy *Ze vzpomínek anarchisty, reportéra a válečného zločince*, která vyšla v nakladatelství PROSTOR v Praze roku 1999. Výbor z komentářů šéfredaktora čtrnáctideníku *Katolik* Adolfa Kajpra vydala Křesťanská akademie v Praze roku 1993 pod titulem *Svědectví doby*. Zajímavý průřez dobovým myšlením představuje *Antologie textů s kulturně-politickou problematikou k období 1945–1948*, kterou sestavil Jiří Staněk a ve dvou dílech vydala Pedagogická fakulta Západočeské univerzity v Plzni v roce 1997. Vzpomínky redaktorů a spolupracovníků na *Mladou frontu* v letech 1945–1950 uspořádali Jaromír Hofec a Miroslav Šigl do sborníku *Generace 45* (Riopress, Praha 1997), s dovětkem *Generace nadoraz* (Riopress, Praha 1998). Esejistiku a publicistiku zaměřenou převážně na kulturu a umění, nezdíka však politicky akcentovanou, zahrnují příslušné svazky souborného vydání díla Jana Čepa (*Rozptýlené paprsky*) a Bedřicha Fučíka (*Píseň o zemi*), třetí svazek výboru z díla Karla Telgeho (*Osvobození života a poezie. Studie ze čtyřicátých let*), výbor ze statí Jindřicha Chaloupeckého z let 1934–1948 *Obhajoba umění a Analýzy* Jana Grossmana.
2. Pod názvem *Iluze a skutečnost* nedávno vydaný výbor ze Slavíkovy publicistiky takřka pomínil autorovy příspěvky z let 1945–1948.
3. Pavel Tigríd, *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*, Odeon, Praha 1990, str. 207.
4. Mečíslav Borák, *Tábory v českých zemích 1945–1948*, Tilla, Šenov u Ostravy 1996, str. 10.
5. „Pro republiku Masarykovu a Benešovu“, v: *Svobodné slovo*, 5. května 1946, str. 1n.
6. Jan Rataj, *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*, Karolinum, Praha 1997, str. 229.
7. Jindřich Štředa, „Dědictví po liberalismu“, v: *Katolik*, roč. 9, č. 2, 20. ledna 1946, str. 3.
8. Ferdinand Peroutka, „O ohavnosti liberalismu“. Článek vyšel poprvé v časopise *Tribuna* v prosinci 1924 a byl zařazen také do antologie *Český liberalismus. Texty a osobnosti*, ed. Milan Znoj, Jan Havránek a Martin Sekera, Torst, Praha 1995, cit. str. 423.
9. Ferdinand Peroutka, „Nesrozumitelný dnešek“, v: *Svobodné noviny*, 27. ledna 1946, str. 1. Přetištěno ve výboru z Peroutkovy poválečné publicistiky *Tak nebo tak* (Fr. Borový, Praha 1947, str. 52) i v již citované antologii *O věcech obecných* (str. 537).
10. Edvard Beneš, *Demokracie dnes a zítra*, 4. vydání, Čin, Praha 1947, str. 256.
11. „Usilovnou prací tvořit lepší budoucnost. Vánoční projev presidenta republiky dr. Edvarda Beneše“, v: *Svobodné slovo*, 27. prosince 1945, str. 1n. Přetištěno též v publikaci *Nezveřejněné projevy prezidenta Beneše. Rok 1946*, 1. část, ed. Jiří Kocian a Jana Václavová, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1995, str. 17–23.
12. Edvard Beneš, *Demokracie dnes a zítra*, str. 259.
13. *Návrh Československé strany národněsocialistické pro XIV. valný sjezd*, Ústřední výkonný výbor ČSNS/Melantrich, Praha 1947, str. 20.
14. Tamtéž, str. 40.
15. Vratislav Bušek, „O socialismus slušný a rozumný“, v: *Svobodný zítřek*, roč. 3, č. 25, 19. června 1947, str. 3.
16. Tento titul si vypůjčilo *Svobodné slovo* z projevu, který předseda ČSNS Petr Zenkl pronesl 2. září 1947 na národopisných slavnostech v Brně.
17. Viz *Svobodné slovo*, 27. ledna 1947, str. 2.
18. Ivan Herben, „Polibek“, v: *Svobodné slovo*, 2. března 1947, str. 1.
19. Hubert Ripka, „V každém z nás je kus Masaryka“, v: *Svobodné slovo*, 5. března 1946, str. 1.
20. Josef L. Hromádka, „Masaryk a pochod dějin“, v: *Svobodné slovo*, 14. září 1947, str. 2.
21. Edvard Beneš, „Důsledně všude – Ježiš, ne Caesar!“, v: *Svobodné slovo*, 14. září 1947, str. 1n.
22. Josef Vondráček, „V přátelství s Moskvou“, v: *Svobodné slovo*, 8. listopadu 1945, str. 1.
23. Milan Šilha, „T. G. Masaryk a Karel Marx“, v: *Svobodné noviny*, 7. března 1946, str. 1.
24. Pavel Tigríd, „Rozdíl“, v: *Lidová demokracie*, 17. listopadu 1946, str. 1.
25. *Quadragesimo anno. Encyklika Pia XI. o vybudování společenského řádu a jeho zdokonalení podle zásad evangelia*, Lidové knihkupectví, Olomouc 1934, str. 7.
26. Straničké zásady byly po válce nejsoustavněji formulovány v programu přijatém na sjezdu ČSL 1.–3. dubna 1946 pod názvem *Co chce Československá strana lidová*, Ústřední výbor ČSL, Praha 1946.
27. Tomuto tématu Chudoba věnoval především následující tři publikace: knižku *Majetek, práce a sociální úkoly*, Univerzum, Praha 1946; kapitoly „Humanismus a dějiny“ a „Humanismus a společnost“, zařazené do knihy spoluautorů Chudoby, Dominika Pecky a Artura Pavelky *Otázky dneška. Křesťanský realismus a dialektický materialismus*, Akord, Brno 1946, str. 117–154 a 155–186; a soubor publicistických článků, souhrnně vydaných pod názvem *Co je to křesťanská politika?* Univerzum, Praha 1947.
28. Bohdan Chudoba, „Humanismus a společnost“, str. 184.

29. Bohdan Chudoba, „Hospodářské podnikání“, v: *Obzory*, roč. 3, č. 17, 26. dubna 1947, str. 222n. Článek vyšel i jako samostatná kapitolka v autorově pojednání *Co je to křesťanská politika?*
30. Bohdan Chudoba, *Majetek, práce a sociální úkoly*, str. 21.
31. Pavel Žor, „O hospodářský řád“, v: *Katolík*, roč. 10, č. 19, 11. května 1947, str. 3. Autor pokračoval ve svých vývodech v číslech 23, 25, 27, 28 a 36.
32. ak, „Kofeny komunismu“, v: *Katolík*, roč. 11, č. 7, 15. února 1948, str. 3.
33. Jindřich Štěpán, „Apologie pro Ždanova“, v: *Katolík*, roč. 11, č. 9, 29. února 1948, str. 2.
34. Josef Novák, *Těm, jimž národ svěřil vedení*, Ústřední sekretariát ČSL, Praha b. d., str. 13n.
35. Tamtéž, str. 25.
36. Simeon S. Ghelland, *Marxismus a křesťanský sociální reformismus*, Ústřední sekretariát ČSL, Praha 1946, str. 5.
37. Tamtéž, str. 44.
38. Viz Skoumalův referát (bez názvu) v publikaci *Účtování a výhledy. Sborník prvního sjezdu českých spisovatelů*, ed. Jan Kopecký, Syndikát českých spisovatelů, Praha 1948, str. 47–51.
39. Miloslav Skácel, „Česká otázka“, v: *Nové prúdy*, roč. 3, č. 1, 12. ledna 1947, str. 5n.
40. Michael Novak, *Duch demokratického kapitalismu*, Občanský institut, Praha 1992, str. 235.
41. Adolf Procházka, *Lidová strana v Národní frontě*, Ústřední sekretariát ČSL, Praha 1946, str. 8.
42. Archiv Křesťanskodemokratické unie – Československé strany lidové (KDU-ČSL), Praha. Krabice 8/1, Klub lidových poslanců, zápis z 8. schůze, 11. října 1946.
43. Všechny údaje viz Archiv KDU-ČSL, Praha. Krabice 7/1, Komise při ÚV 1945–1969, „Záznam o schůzi ústřední organizační komise 1945 (české)“, záznam ze schůze 26. listopadu. V odborné literatuře jsou údaje uváděny s obrácenou datací pro Moravu a Čechy.
44. Údaj z dubna 1946 vychází z podrobné statistiky, kterou obdržel Jan Šrámek v době konání sjezdu ČSL a jež se nachází v jeho osobní pozůstalosti ve Státním ústředním archivu. Druhý údaj se opírá o sdělení bývalého okresního tajemníka ČSL Stanislava Zemana.
45. Viz Anna Beinhauerová; Karel Sommer, „Mocenské pozice ve znárodněném průmyslu (1945–1948)“, v: *Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k padesátinám Karla Kaplana*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993, str. 61–75.
46. „Československá strana lidová při budování nové republiky“, v: *Lidová demokracie*, 10. června 1945, str. 1.
47. Cit. podle: Alena Křivánková; Jozef Vatrál, *Dějiny československé žurnalistiky*, IV. díl: Český a slovenský tisk v letech 1944–1987, Novinář, Praha 1989, str. 42.
48. Zmínku se o něm K. F. Zieris v publikaci *Nové základy českého periodického tisku* (Orbis, Praha 1947). V zápisech ze schůzí vlády a předsednictva vlády, uložených ve Státním ústředním archivu v Praze, však žádné jednání o tomto bodu nefiguruje. Pouze na schůzi předsednictva vlády 23. dubna 1945 v Košicích

- Václav Kopecký v podobné souvislosti uváděl, že příslušné vládní nařízení v tomto směru se připravuje.
49. „Zastavení periodického tisku“, v: *Svobodné slovo*, 18. května 1945, str. 2.
  50. Všechny číselné údaje jsou převzaty z publikace K. F. Zierise *Nové základy českého periodického tisku*, str. 30n.
  51. Jednalo se o časopisy *Slovák v Americe*, *Jednota*, *Hlasatel*, *Slovenská obrana* (v říjnu 1946), *Osadné hlasy* a *Katolický Sokol* (v červnu 1947).
  52. „O novlinách a novinářech“, v: *Svobodné slovo*, 28. července 1945, str. 2.
  53. K. F. Zieris, *Nové základy českého periodického tisku*, str. 37.
  54. Cit. podle publikace Dušana Tomáška a Karla Kaplana *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956. Studie* (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, svazek 22.), ÚSD, Praha 1994, str. 9.
  55. Tamtéž.
  56. Státní ústřední archiv, Praha. Fond Úřadu předsednictva vlády, krabice 1162, signatura 1423/10, „Cenzura tisku“.
  57. Tamtéž.
  58. Cit. podle publikace K. Kaplana a D. Tomáška *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*, str. 11.
  59. Údaje o průměrných denních nákladech novin odpovídají stavu na konci roku 1946 podle Zierisovy brožury.
  60. Archiv KDU-ČSL, Praha. Krabice 7/1, Komise při ÚV 1945–1969, Tiskový odbor 1945.
  61. Údaje pocházejí ze „Zprávy o organizačním stavu ČSL k 14. 1. 1947“. Státní ústřední archiv, fond 100/1 (Rudolf Slánský), archivní jednotka 161. Věřodnost údajů v zásadě potvrdil Pavel Tigrid.
  62. „Redakční“, v: *Obzory*, roč. 1, č. 1, 25. srpna 1945, str. 1.
  63. Pavel Tigrid, „Otevřený list Britům“, v: *Obzory*, roč. 1, č. 4, 15. září 1945, str. 59.
  64. Miloslav Skácel, „Co je to socialismus?“, v: *Obzory*, roč. 3, č. 5, 1. února 1947, str. 73.
  65. „Transfer Němců a tisk“, v: *Obzory*, roč. 1, č. 8, 13. října 1945, str. 116.
  66. Citováno podle redakčního sloupku s názvem „Obzory“, v: *Obzory*, roč. 1, č. 15, 15. prosince 1945, str. 225.
  67. Jiří Taufer, „Temný obzor Obzorů“, v: *Tvorba*, roč. 14, č. 18, 19. prosince 1945, str. 282n.
  68. Za poskytnutí kopie dokumentu o rozmluvě Ducháčka se Zajcem z moskevského Archivu zahraniční politiky Ruské federace děkují Vilému Prečanovi.
  69. Cit. podle: *Lidová demokracie*, 14. listopadu 1946, str. 3.
  70. „Svoboda psaní anebo svoboda lhaní“, v: *Tvorba*, roč. 16, č. 1, 1. ledna 1947, str. 6n.; č. 2, 8. ledna 1947, str. 32n.
  71. Viz K. Kaplan; A. Špírtová (ed.), *ČSR a SSSR 1945–1948. Dokumenty meziúladních jednání*, Doplněk/Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha/Brno 1996, str. 331.
  72. Státní ústřední archiv, Praha. Úřad předsednictva vlády, krabice 948, signatura

1232. „Protesty proti časopisu ‚Obzory‘“.
73. Státní ústřední archiv, Praha. Fond 100/24 (Klement Gottwald), archivní jednotka 1494, zápis ze schůze vlády 19. prosince 1947.
74. Státní ústřední archiv, Praha. Fond 10 (František Hála), krabice 75, signatura 10-58/3, „Připomínky k zákonům“, příloha 2: „Otázky tisku“.